

SALLAI ÁGNES – SZABÓ ÁDÁM

Az Akadémiai Könyvtár Teleki-állományának magyar vonatkozású botanikai és zoológiai könyvei

Jelen tanulmány célja a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ (MTA KIK) 1826-os alapító állományában található azon könyvek ismertetése, amelyek szerepet játszottak a magyarországi botanika és zoológia történetében, akár a hazai flórára és faunára vonatkozó tartalmuk, akár magyar nyelvűségük, akár a szerző magyarországi kötődése¹ miatt. Az említett könyvállományt egy magyar főúri család, a Telekiek nevében ajánlotta fel az országgyűlésen Teleki József az előző évben alapított Akadémia javára. A gyűjteményrész alapos és részletes vizsgálata azonban az Akadémiai Könyvtár történetének első évtizedeiben bekövetkezett események miatt komoly nehézségekbe ütközött. Cikkünk megírását az tette lehetővé, hogy fiatal kutatói ösztöndíj keretében elkészült az alapító gyűjtemény tételes feldolgozása, a témaválasztáshoz pedig a Magyar Biológiai Társaság I. Tudománytörténeti Szimpóziuma szolgáltatott alkalmat, melyen az Akadémiai Könyvtár a *Telekiek a tudomány szolgálatában* című poszterrel vett részt.²

Mivel az említett könyvállomány jelentőségének és értékének megértéséhez elengedhetetlenül szükséges ismerni annak történeti háttérét, ezért a tanulmány első részében a Teleki család tudományos és könyvgyűjtő tevékenységét mutatjuk be röviden, külön kitérve az 1826-os felajánlás tárgyát képező pesti bibliotékájuk kialakulására, illetve az azt létrehozó családtagok személyes érdeklődésére és könyvgyűjtő tevékenységük jellegére.

A könyvgyűjtést elkezdő Teleki József – a felajánlást az országgyűlésen bejelentő József nagypapa – könyvtáráról külön lista készült, amelynek természet-tudományos részével mindaddig csak kevésbé foglalkozott a kutatás, ezért cél-

¹ A „magyar kötődés” itt tág értelemben szerepel: nemcsak azok tartoznak ide, akik (mai szempontból) magyar nemzetiségűnek tekinthetők, vagy a korabeli Magyarország területén születtek, hanem azok is, akik hosszabb-rövidebb ideig itt végeztek tudományos tevékenységet, például a Duna mentét feltérképező, bolognai származású Ferdinando Marsigli vagy a selmeci bányászati főiskola kémia tanszékét évekig vezető, Leidenben született Nicolaus Joseph Jacquin. A tanulmányba való beemelésüket az indokolta, hogy magyarországi növényekkel és állatokkal is foglalkoznak a műveikben, amelyekről személyes tapasztalataik alapján számolnak be, így jelentőségük korántsem elhanyagolható a hazai tudománytörténetben.

² A posztert bemutató absztrakt elektronikusan is elérhető a következő címen: <http://real.mtak.hu/79569/>

szerűnek láttuk külön bemutatni az ide tartozó botanikai és zoológiai könyveket, magyar és külföldi vonatkozásúakat egyaránt, árnyaltabb képet adva ezáltal Teleki József természettudományos érdeklődéséről és ismereteiről.

A tanulmány lényegi részét a teljes alapító gyűjtemény növény- és állattani darabjainak bemutatása képezi. A két tudományágat különválasztva tárgyaljuk, bár számos olyan kiadvány található a Teleki-könyvtárban, amelyek mindkettőhöz besorolhatók. A felsorolás részben kronológiai, részben tematikus szempontok szerint történik (így külön kategóriát jelentenek az állattenyésztési és állategészségügyi, valamint a paleontológiai könyvek), néha pedig valamilyen speciális jellemző alapján, mint például egy adott egyetemen készült kiadványok, vagy egy-egy híres tudós tanítványainak köre.³

A cél tehát a Teleki-könyvtár egy bizonyos részének bemutatása volt. A korabeli magyar botanika és zoológia átfogó ismertetése nem képezi a cikk tárgyát, legfeljebb arra hívjuk fel a figyelmet, hogy egy adott mű, szerző mennyire számít országos vagy akár világszinten jelentősnek. Egy kifejezetten tudományos irányultságú főúri család generációkon átívelő gyűjtőmunkával létrehozott, majd közcélra felajánlott bibliotékájának áttekintése mindazonáltal nemcsak művelődéstörténetileg jelenthet fontos forrást, amennyiben bepillantást nyújt a korabeli művelt arisztokraták érdeklődési körébe, hanem tudománytörténetileg is, hiszen következtetni enged a magyar vonatkozású szerzők és művek népszerűségére, olvasottságára, ezáltal pedig az általuk elért tudományos eredmények ismertségére.

A Teleki család könyvgyűjtő tevékenysége és pesti könyvtára

A Telekiek széles körű érdeklődésének és mecénási-tudományszervező tevékenységének a természettudományok is a részét képezték. A család fölemelkedése egy tehetséges realpolitikus jóvoltából indult el: Teleki Mihály (1634–1690) az erdélyi fejedelem, Apafi Mihály kancellárjaként működött, majd I. Lipót magyar királytól 1685-ben érdemei elismeréseként grófi rangot kapott; tőle származtatható a gróf széki Teleki család összes tagja.⁴ A családtagok nemcsak a vagyont és

³ A 19. század elejéig megjelent, magyar vonatkozású botanikai és zoológiai kiadványok felsorolása, csoportosítása és ismertetése során, tehát a Teleki-állomány bemutatásának viszonyítási alapjaként elsősorban a következő szakirodalmat vettük figyelembe: HANÁK János, *Az állattan története és irodalma Magyarországon*, Pest, Nyomatott Lukács és Társnál, 1849; SZILÁDY Zoltán, *A magyar állattani irodalom repertoriuma I, A legrégebbi időktől 1870-ig*, Bp., Kir. M. Természettudományi Társulat, 1922; KÁDÁR Zoltán, PRISZTER Szaniszló, *Az élővilág megismerésének kezdetei hazánkban*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1992; GÉCZY Barnabás, *A magyarországi őslénytan története*, Bp., Akadémiai, 1995; GAZDA István, *Magyar tudománytörténet*, A reáltudományok területén magyar kutatók által 1945 előtt elért kiemelkedő eredményekből, Bp., Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2013, 67.

⁴ TOLNAI Gábor, *Erdélyi politikus Teleki Mihály = Nyugat*, 33(1940), 9, 415–420; HERPEI János, *Adatok Teleki Mihály és udvara életéhez (Töredék)* = HERPEI János, *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez* III, Bp., Kossuth Nyomda, 1971, 13–31; SZILÁGYI Aladár, *Gróf*

a címet örökölték tőle, hanem a kultúra és a tudomány iránti igényt és azok megbecsülését is. Teleki Mihály ugyanis lelkes könyvgyűjtőként és korabeli tudósok pártfogójaként tevékenykedett, ezenkívül tervbe vette egy múzeum létrehozását is, de a viharos politikai események miatt a szándékát nem sikerült megvalósítania.⁵ Eredményesen pártfogolta az egyik legismertebb korabeli tudóst, Pápai Páriz Ferencet, aki az ő ajánlására lett a főúr unokatestvérének, Apafi Mihály fejedelem feleségének, Bornemissza Annának az udvari orvosa.⁶

A leszármazottak közül sokan személyesen is foglalkoztak valamilyen természettudománnyal, többen írtak például utazásaikról, amelyek értékes földrajzi vagy biológiai megfigyeléseket tartalmaztak. Külön ki kell emelni a fiatalon, mindössze huszonöt évesen elhunyt Domokost (1773–1798), aki szenvedélyes ásvány- és növénygyűjtő volt, a Jénában alapított ásványtani társaság első elnöke,⁷ az általa összeállított herbárium és ásványgyűjtemény pedig apja, Sámuel (1739–1822) könyvtárában, a híres Teleki Tékában kapott helyet, amely Erdély egyik első közkönyvtára lett.⁸ Egy másik Sámuel (1845–1916), az előző dédunokája, Rudolf trónörökös támogatásával világra szóló, sikeres expedíciót szervezett Afrikába, számos földrajzi, botanikai és zoológiai felfedezéssel gyarapítva a tudományt.⁹ Meg kell emlékezni a tragikus sorsú miniszterelnökről, Teleki Pálról is, aki kora egyik legelismertebb földrajztudósának számított, a trianoni tárgyalásokra elkészített munkája, a „vörös térkép” a Kárpát-medence etnikai viszonyainak legpontosabb ábrázolása volt a korban.¹⁰ Unokája, a „zöld gróf” néven

Teleki Mihály, Erdély kancellárja 1–2. Hozzáférés: <http://archiv.biharmegye.ro/node/5199> és <http://archiv.biharmegye.ro/node/5252> (2018. 07. 20.)

⁵ Ld. pl. VITA Zsigmond, *A XVIII. századi Erdély képe Hermányi Dienes József munkáiban* = VITA Zsigmond, *Művelődés és népszolgálat*, Bukarest, Kriterion, 1983, 65–79; MONOK István, *A művelt arisztokrata, A magyarországi főnemesség olvashatósága a XVI–XVII. században*, Bp. – Eger, Kossuth, Esterházy Károly Főiskola, 2012, 19, 43–44; 51. jegyz.

⁶ SZÁLLÁSI Árpád, *Pápai Páriz Ferenc, a XVII. század neves orvosírója = Orvostörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok II.*, szerk. Gazda István, Bp., Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet, 2018 (A Magyar Tudománytörténeti Intézet Tudományos Közleményei, 124), 310–315. A dokumentum online is hozzáférhető: <http://real.mtak.hu/79581/>

⁷ *Magyar utazók lexikona*, szerk. Balázs Dénes. Bp., Panoráma, 1993; Új magyar irodalmi lexikon, főszerk. Péter László. Bp., Akadémiai, 1994.

⁸ Teleki Sámuelről és a Teleki Tékáról ld. pl. DEÉ NAGY Anikó, *A marosvásárhelyi Teleki Téka = Könyvtári Figyelő*, 41(1995), 2, 284–291; DEÉ NAGY Anikó, *A könyvtáralapító Teleki Sámuel*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1997.

⁹ Teleki Sámuelről GÁBRIS Gyula ír érdekes tanulmányt: *Teleki Sámuel személye, valamint hozzájárulása expedíciójának tudományos eredményeihez = Földrajzi Közlemények*, 114(1990), 1–2, 27–34. A dokumentum online is hozzáférhető: <http://real-j.mtak.hu/10111/> Ebben méltatja Teleki szakmai felkészültségét is kiváló emberi tulajdonságai mellett. Magáról az expedíció lefolyásáról a gróf útítársa, Ludwig von HÖHNEL osztrák tengerészhadnagy 2 részes könyvében számol be: *A Rudolf és Stefánia tavakhoz, Teleki Sámuel gróf felfedező útja Kelet-Afrika egyenlítői vidékein 1887–1888-ban*, Bp., Ráth Mór, 1892. A dokumentum online is hozzáférhető: http://mek.oszk.hu/17200/17264/pdf/17264_1.pdf

¹⁰ Róla ld. pl. ABLONCZY Balázs, *Teleki Pál*, Bp., Osiris, 2005; *Teleki Pálról feketén-fehéren*

is emlegetett Teleki Géza (1943–2014) szintén Afrikában végzett kutatásokat a főemlősök életét és viselkedését tanulmányozva, 1968-tól a közismert csimpánzkutató, Jane Goodall munkatársaként működött a Tanzánia nyugati részén található, Gombe Nemzeti Parkban. Jelentős természetvédelmi tevékenységet is folytatott, neki köszönhető az Outamba-Kilimi Nemzeti Park létrehozása Sierra Leonében.¹¹

A fentiekben túlmenően a tudományos tevékenység fontos részét képezte a könyvek gyűjtése, amelyben szintén kitűntek a Telekiek; nemcsak a saját műveltségük gyarapítása érdekében vásároltak különféle témájú műveket, hanem arra is törekedtek, hogy azokat elérhetővé tegyék a szélesebb közönség számára. Két jelentős könyvtár alapítása köthető a családhoz: az első a már említett Teleki Téka, ami 1802-ben, Marosvásárhelyen nyílt meg, és mindmáig működik a Teleki–Bolyai Könyvtár részeként. A második könyvtárat a család egy másik ágának három egymást követő generációja által Pesten összegyűjtött állomány jelenti, amelyet Teleki József ajánlott fel az 1825–27-es országgyűlésen a frissen alapított Tudós Társaság számára, megvetve ezzel a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának alapjait; a továbbiakban ez utóbbi gyűjtemény természettudományos vonatkozásairól lesz szó.

Bár a család földrajzi és biológiai munkásságot kifejtő tagjai között nem szerepelt a nevük, az általános értelemben vett természettudományos érdeklődés határozottan jellemző volt az Akadémiai Könyvtár alapító állományát létrehozó három Telekire is. A Pesten házat szerző és a könyvtár kialakítását elkezdő József (1738–1796), akit hasonló nevű családtagjaitól az általa viselt „koronaőr” címmel szoktak megkülönböztetni, a különféle egyetemi városokban végzett peregrinációja során nagy lelkesedéssel látogatta nemcsak a természettudományokat oktató professzorok előadásait, hanem a múzeum jellegű gyűjteményeket is. A leideni akadémia könyvtárában például a kopernikuszi rendszert bemutató rézszerkezet ragadta meg a figyelmét, amely mozgásában mutatta meg a bolygók, valamint a Szaturnusz, a Jupiter és a Föld holdjainak pályáját; de megnézte a leideni szobor- és régiséggyűjteményt, a természettudományi múzeumot, az utrechti bonctermet, az anatómiai múzeumot és az amszterdami állatkertet is. A legnagyobb hatást két magángyűjtemény tette rá: Allamand professzor kísérleti fizikai szertára és L. Th. Gronovius természettudományi gyűjteménye, az első tudományosan feldolgozott magángyűjtemény, amelyet láthatott. Gronovius éppen akkor készítette el a katalógusát, s egy nyomtatott példányával megajándékozta Telekit (*Bibliotheca regni animalis et lapidei*. Leiden, 1760).¹² Ezek az élmények inspirálták a grófot arra, hogy hazatérése után maga is létrehozzon Erdélyben

= *Rubicon*, 16(2004), 2; FODOR Ferenc, *Teleki Pál – Egy „bujdosó könyv”*, Bp., Mike és Társa, 2001.

¹¹ SÁRKÖZY Erika, *Beszélgetés a zöld gróffal, Teleki Gézával = Élet és Tudomány*, 67(2012), 3, 76–78.

¹² CSANAK Dóra, *Két korszak határán*, Bp., Akadémiai, 1983, 74–75. A dokumentum online is hozzáférhető: <http://mek.oszk.hu/05100/05107/05107.pdf>

egy magángyűjteményt, amelynek méretei nem ismertek, de az összetételéről annyit tudni lehet, hogy kőületekből, csigákból, halakból, kétélűekből és emlősökből, kitömött állatokból, valamint fizikai eszközökből állt, így joggal lehet az ország rész első természettudományi múzeumának nevezni.¹³ József külföldön megszerzett ismereteit az oktatásszervezésben is kamatoztatta: élete végéig ő volt a marosvásárhelyi kollégium főkurátora, és ebbéli minőségében igyekezett nagyobb teret biztosítani a természettudományok oktatásának, illetve az iskola természettudományi „múzeuma” (azaz szertára) számára is adományozott eszközöket.¹⁴ Mecénásként olyan tudósok pályájához járult hozzá anyagi vagy szakmai segítséggel, mint az önálló állatrendszertant kidolgozó Severini János, az első magyar nyelvű mineralógiai munka írója, Benkő Ferenc, vagy a magyarországi statisztika egyik úttörője, Magda Pál.

Teleki László (1764–1821) szintén folytatott külföldi tanulmányokat, elsősorban a göttingeni egyetemen; az ő érdeklődését azonban inkább a tervezett közéleti pálya határozta meg, aminek következtében főleg a jogi kar óráit hallgatta, illetve tanult statisztikát, politikát, ökonómiát, technológiát, áruismeretet és úgynevezett Policeywissenschaftot, ami államjogi, államigazgatási, közgazdaságtani és politikai ismereteket foglalt magába.¹⁵ A gazdasági tárgyak hallgatása természetesen biológiai jellegű ismeretek elsajátítását is jelentette, amennyiben növénytermesztési és állattenyésztési kérdésekről volt szó. Ám hazatérése után László a közigazgatásban helyezkedett el, többek között Somogy vármegye főispáni helytartója és a hétszemélyes tábla bírója lett, a tudományos életben pedig a nyelvújítás kérdése foglalkoztatta, például maga Kazinczy is nagy tisztelettel kezelte a meglátásait.¹⁶ A természettudományokkal tehát nem foglalkozott különösebben. Tudományszervezői-mecénási tevékenységet azonban folytatott ő is: a nyelvújítással való foglalkozáson túlmenően tagja volt a Tudományos Gyűjtemény szerkesztőbizottságának, ahol a résztvevők mindenféle témában eszmét cseréltek, kölcsönösen tanácsokkal segítve egymást.¹⁷ Így került kapcsolatba például a mezőgazdasági szakíró Pethe Ferencsel, vagy Fejér Györggyel, akihez

¹³ KÁDÁR Zoltán, PRISZTER Szaniszló. *Az élővilág megismerésének kezdetei hazánkban*, Bp., Akadémiai, 1992, 51; CSANAK 1983, i. m. 75–76.

¹⁴ KÁDÁR, PRISZTER 1992, i. m. 51; CSANAK 1983, i. m. 230–232.

¹⁵ RAB Irén, *Hungarus-tudat és diákmentalitás a 18. századi göttingeni peregrinációban* – különös tekintettel a medicinára – *emlékkönyvek és egyéb peregrinációs források tükrében*, PhD értekezés, Bp., 2015, 108–109. A dokumentum online is hozzáférhető: http://phd.semmelweis.hu/mwp/phd_live/vedes/export/rabiren.d.pdf

¹⁶ ÉDER Zoltán, *Túl a Dunatájon*, Fejezetek a magyar művelődéstörténet európai kapcsolatai köréből, Bp., Mundus, 1999, 133.

¹⁷ A *Tudományos Gyűjtemény* az első magyar jelentős, tartós életű (1817 és 1841 között, 25 éven át létezett), tudományos, enciklopédikus jellegű havi folyóirat volt. Megjelenését Fejér György (mint szerkesztő) és Trattner János Tamás (mint kiadó) kezdeményezte. Keletkezéséről és a magyar tudományos életben játszott szerepéről ld. pl. WALDAPPEL József, *Ötven év Pest-Buda irodalmi életéből*, Bp., MTA, 1935, 227–258; MADER Béla, *A Tudományos Gyűjtemény története Fejér György (1817–1818) és Thaisz András (1819–1827) szerkesztősége idején*, Szeged, 1976;

(egyéb tudományterületeken végzett munkássága mellett) az első magyar nyelvű antropológiai tanulmány megírása fűződik. Ezenkívül levelező kapcsolatban állt magyarországi természettudósokkal, például a jeles orvos és orvostörténet-író Weszprémi Istvánnal, vagy a – többek között – botanikával foglalkozó Benkő Józseffel.

László fia, József (1790–1855) ifjúkorában komoly érdeklődést mutatott a természettudományok, különösen a vegyészet és a geológia iránt, főleg a hegyekben végzett terepmunka és barlangok felkeresése szerepelt a tervei között.¹⁸ Gyenge egészsége miatt azonban a szülei lebeszéltek erről, s végül apjához hasonlóan a nyelvészet, valamint a történettudomány terén fejtett ki számottevő munkásságot, illetve ő lett a Tudós Társaság, vagyis a Magyar Tudományos Akadémia első elnöke; a pozíciót 1830-tól 1855-ben bekövetkezett haláláig töltötte be. Kifejezetten természettudományos tevékenységet tehát ő sem végzett, de kiváló történészi munkássága mellett a történeti földrajz egyik megalapozójaként is számon tartjuk Magyarországon.¹⁹ Szintén említésre érdemesek a korabeli tudósokkal, köztük természettudósokkal fenntartott kapcsolatai; már a Tudós Társaság megalakulása előtt, apjával együtt tagja volt a Tudományos Gyűjtemény szerkesztőbizottságának, valamint támogatta a Magyar Gazdasági Egyesület tevékenységét, és a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűléseinek megtartását.

Az Akadémiai Könyvtár alapító állományának kialakításában mindhárom fent említett Teleki fontos szerepet játszott. Az akadémiai elnök nagyapja, a koronaőr József kezdett el az erdélyi bibliotéka mellett Magyarországon is könyveket gyűjteni, amelyeket kezdetben sziráki birtokán, majd pedig pesti házában helyezett el; ez utóbbi a Szervita téren állt, 1783-ban került a gróf tulajdonába. Az itt tárolt állomány a Teleki József halála után készült listák szerint összesen 1723 művet tartalmazott 3231 kötetben, ez azonban nem maradt teljes egészében Pesten, mert a két örökös, László és József²⁰ felosztotta egymás között, és utóbbi az őt illető részt elszállíttatta a házból.²¹ László azonban a századforduló környékén maga is Pestre költözött, és nagymértékben gyarapította az állományt, amely 1821-ben bekövetkezett halálakor mintegy huszonnégyezer kötetet számlált. Végakarátának megfelelően a fiai egyben tartották a hagyatékot, így az teljes egészében a tudományok iránt leginkább érdeklődő (III.) József birtokába került, aki a kö-

A magyar sajtó története, szerk. Buzinkay Géza, Kókay György, Bp., Magyar Újságírók Országos Szövetsége – Bálint György Újságíró-iskola, é. n., 53–56.

¹⁸ TOLDY Ferenc, *Emlékbeszéd gróf Teleki József M. Akadémiai elnök felett*, Pest, 1855, 9.

¹⁹ Teleki József életéről és tevékenységéről általában ld. pl. *Magyar életrajzi lexikon*; MÁZI Béla, *Gróf Teleki József (1790–1855)*. <http://teleki.mtak.hu/> (2018. 07. 24.); KÖRMENDY Kinga, *MÁZI Béla, 1855. február 15-én, 150 éve hunyt el gróf Teleki József nyelvész-történész, a Magyar Tudományos Akadémia első elnöke = Magyar Tudomány*, 2005, 2, 225–231. A dokumentum online is hozzáférhető: <http://real-j.mtak.hu/1917/>.

²⁰ Teleki (II.) József (1777–1817), nem összetévesztendő sem az apjával, a koronaőr (I.) Józseffel, sem az unokaöccsével, az akadémiai elnök (III.) Józseffel.

²¹ CSANAK 1983, i. m. 402–403.

vetkező években folytatta a könyvgyűjtést, és az 1826-os felajánlaskor – mint fentebb szó volt róla – már harmincezer kötetről beszélhetett.²²

A jelen tanulmány célja az Akadémiai Könyvtár Teleki-állományában található, természettudományos témájú könyvek egy meghatározott részének bemutatása, amely a botanikai és zoológiai műveket foglalja magában, azon belül is a magyar érdekeltségűeket, vagyis azokat, amelyek hozzájárultak a magyarországi flóra és fauna tudományos igényű feltáráshoz, vagy magyarországi (kötődésű) szerzőtől, illetve magyar nyelven láttak napvilágot.

A témaválasztást részben az indokolta, hogy a külföldi vonatkozású természettudományos irodalomról már megjelent egy kitűnő tanulmány Somkuti Gabriellától, aki Széchényi Ferenc könyvtárának és a Teleki-állománynak a könyveit vette számba és vetette össze egymással.²³ A munka mindazonáltal nem hibátlan, ami elsősorban annak köszönhető, hogy – mint arra maga a szerző is felhívta a figyelmet – a Teleki-könyvtár egészéről nem állt rendelkezésre semmilyen lista vagy egyéb segédlet, amelyből kiindulva a teljesség igényével lehetett volna vizsgálni az állományt. A közvetlen áttekintés is nehézségekbe ütközött, mivel a Teleki-könyveket ugyan egyedi bélyegzővel látták el és sokáig együtt tartották, elkülönítve őket az Akadémiai Könyvtár többi részétől,²⁴ végül azonban 1865-ben, amikor a könyvtárat beszállították az Akadémia palotájába, szét lettek osztva a szakrend szerint felállított többi könyv között.²⁵ Így annak megállapítása, hogy mely kötetek tartoztak a Teleki-könyvtárba, csak a teljes állomány darabról darabra történő áttekintése révén lett volna lehetséges, annak híján a fennmaradt segédletek nyújthattak némi támpontot az állomány mibenlétére vonatkozólag. Ezek változó terjedelmű és minőségű kéziratos katalógusok, amelyeket még a Telekiek készítettek a 18. század végén és a 19. század első éveiben, de az 1826-ban felajánlott gyűjteménynek csupán egy részét tartalmazzák.²⁶ A legteljesebbnek tekinthető ilyen könyvlistát,²⁷ amit Somkuti is használt, az 1800-as évek elején állították össze, több mint húsz évvel a könyvtár felajánlása előtt, de ebben is csu-

²² A Teleki-állomány történetéről és gyarapodásáról ld. CSANAK Dóra, *A Telekiek gyűjteménye = Örökségünk, élő múltunk*, Gyűjtemények a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában, szerk. Fekete Gézáné, Bp., 2001, 11–33, ott 14–17. A dokumentum online is hozzáférhető: <http://real-eod.mtak.hu/334>.

²³ SOMKUTI Gabriella, *Korszerű természettudományos irodalom Széchényi Ferenc és Teleki László könyvtárában = Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1965–66*, szerk. Bélley Pál, Haraszthy Gyula, Keresztury Dezső, felelős szerk. Dezsényi Béla, technikai szerk. M. Gönczy Ilona, Bp., 1967, 187–209, 408–428. A dokumentum online is hozzáférhető: <http://epa.oszk.hu/01400/01464/00006/pdf/187-209.pdf> és <http://epa.oszk.hu/01400/01464/00007/pdf/408-428.pdf>

²⁴ CSANAK Dóra, *Az Akadémiai Könyvtár története a szabadságharcig*, Bp., 1959, 16–23. A dokumentum online is hozzáférhető: <http://real-eod.mtak.hu/169>.

²⁵ FRÁTER Jánosné, *Részletek az Akadémiai Könyvtár történetéből (1865–1875)*, Bp., 1965 (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei, 45), 3–7, 11. A dokumentum online is hozzáférhető: <http://real-eod.mtak.hu/138>.

²⁶ A listák az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában találhatóak: Bibl. 2r 3–6, 8, 10, 13–14, 17.

²⁷ Bibl. 2r 14 / I-II.

pán mintegy tizenkétezer kötet szerepel az 1826-ban említett harmincezerből. Így fordulhatott elő, hogy Somkuti tanulmánya több esetben olyan szerzők és művek meglétét hiányolja, amelyek valójában részét képezték az állománynak, csak az említett listán nem szerepelnek, például N. J. Jacquin, G. Cuvier, R. A. Réaumur munkáit.²⁸ Mára azonban megtörtént a Teleki-gyűjtemény alaposabb rekonstrukciója, amely magában foglalta a többi fennmaradt kéziratok katalógus áttekintését is, továbbá az Akadémiai Könyvtár köteteinek közvetlen ellenőrzését, melynek során az említett bélyegző segítségével meg lehetett állapítani, hogy mi tartozott az alapító állományhoz. A teljes, valóban mintegy harmincezer kötetnyire rúgó lista ismeretében immár nagyobb biztonsággal lehet megállapításokat tenni a Teleki botanikai és zoológiai könyvállományára vonatkozóan.

A koronaőr Teleki József növény- és állattani könyvei

A gyűjtemény 1826-os állapotának ismertetése előtt érdemes megvizsgálni annak korábbi helyzetét; a József halálakor meglévő példányokról ugyanis fennmaradt három teljes lista,²⁹ amelyek tudományterületekre lebontva mutatják be azokat, összesen 1723 művet 3231 kötetben. Pontosan tudni lehet tehát, hogy a pesti könyvgyűjtést elkezdő Teleki József milyen bibliotékát alakított ki magának.³⁰

Az ő könyvtárában található könyvek közül a növény- és állattannal foglalkozó példányok az említett katalógusokban a „Physica et Mathematica” címszó alatt szerepelnek, amely így egy általános természettudományos szakcsoportot alkot (kivéve a földrajzot, amit „geographia” néven a történelemhez csatoltak). Összesen 107 mű tartozik ide 271 kötetben, tehát a természettudományos könyvek az állomány körülbelül 8 százalékát teszik ki. Ezeknek mintegy a fele (52 mű) tárgyal a botanikával és a zoológiával kapcsolatba hozható témákat. Nemcsak a szűkebb értelemben vett szakirodalomról van szó, hanem olyan művekről is, amelyek a gazdasággal álltak összefüggésben: ide soroltak 9 kertészeti, 10 növénytermesztési, 4 állattenyésztési, 3 pincészeti, 2 erdészeti és egy selyemhernyó-tenyésztési művet. Vannak továbbá a természettudománnyal általában foglalkozó leíró, rendszerező munkák, például a kor egyik legkiválóbb tudománynépszerűsítő szerzőjének számítót G. L. L. Buffon könyvsorozatának tizenöt darabja németre fordítva,³¹ a raguzai születésű polihisztor, R. J. Bošković egyik általános természettani írása,³² vagy a botanika és a zoológia területén egyaránt maradandót alkotó svájci Ch. Bonnet

²⁸ SOMKUTI 1967, i. m. 416–417.

²⁹ Szintén az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában: Bibl. 2r 4 és 2r 6.

³⁰ CSANAK Dóra a *Két korszak határán* című könyvében alapos kutatást végzett Teleki József pesti könyvtáráról, és röviden be is mutatja azt, de a növény- és állattani könyvekre nem tér ki részletesen.

³¹ *Allgemeine Naturgeschichte*, Troppau, 1784.

³² *Philosophiae naturalis theoria redacta ad unicum legem virium in natura existentium*, Bécs, Kaliwoda, 1759.

értekezései;³³ megvolt továbbá Telekinek F. M. Decker és F. A. Weber *Naturgeschichte* című összeállítása négy kötetben.

A botanikai művek közül ki kell emelni Linné növényrendszertani munkáját – amelynek egy német nyelvű, nürnbergi kiadását³⁴ szerezte meg Teleki –, illetve a növényélettan egyik úttörőjének, Monceaunak egy hatkötetes sorozatát.³⁵ A Kélet-Indiába vándorolt holland G. E. Rumph *Herbarium Amboinense* című munkája az illusztrált díszkiadások közé tartozik,³⁶ ahogyan a szintén holland származású H. R. van Drakenstein által írt *Hortus Indicus Malabaricus*;³⁷ valamint a *Flora Danica* című, 122 év(!) alatt összeállított sorozat is, amely utóbbiból két kötet volt meg Telekinek.³⁸ Angol nyelvű mű csak egy található a gyűjteményben, R. Furbernek, az első angliai magkatalógus összeállítójának *The Flower-Garden* című, virágokról szóló munkája.³⁹ Részben az orvostudomány illetékességébe tartozik J. T. Tabernaemontanus, a 16. században élt orvosbotanikus gyógynövényeket leíró *Kräuter-Buch*ja, amelynek kétszáz éven keresztül jelentek meg kiadásai.⁴⁰ Említést érdemel még Linné követőjének, a német orvosbotanikus A. C. Ernstingnek az egyik munkája.⁴¹

Állattani témájú könyvből kevesebb van, azok is inkább állattenyésztéssel és állategészségügyi kérdésekkel foglalkoznak. Úgy tűnik, Teleki József leginkább a juhtenyésztés iránt érdeklődött, ebből a témakörből négy mű is megtalálható a katalógusokban.⁴² Természetesen magyar nemesként a lovakat sem hagyhatta

³³ *Betrachtungen über die Natur*; Lipcse, J. F. Junius, 1772.

³⁴ *Des Ritters Carl von Linné ... vollständiges Pflanzensystem*, Nürnberg, Gabriel Nicolaus Raspe, 1777–1783).

³⁵ *Traité de la culture des Terres suivant les principes de M. Tull Anglois*, Párizs, Chez Hippolyte-Louis Guerin, 1753–1761.

³⁶ *Herbarium Amboinense, plurimas conplectens arbores, frutices, herbas, plantas terrestres et aquaticas quae in Amboina, et adiacentibus reperiuntur insulis adcuratissime descriptas iuxta earum formas, cum diversis denominationibus, cultura, usu, ac virtutibus*, Amszterdam, Apud Franc. Changuion, Joan. Catuffe, Herm. Uytwerf, 1741.

³⁷ *Hortus indicus Malabaricus*, Amszterdam, Sunpt. Ioan. van Someren et Joannis van Dyck, 1678.

³⁸ OEDER, Georg Christian, *Abbildungen von Pflanzen zu dem Werke Flora Danica*, Kopenhagen, Nicolaus Möller, 1761–1763.

³⁹ *The flower-Garden display'd: in above four hundred curious representations of the most beautiful flowers*, London, Printed for R. Montagu, 1734.

⁴⁰ *Neu Vollkommen Kräuter-Buch, mit schönen und künstlichen Figuren, aller Gewächs der Bäumen, Stauden und Kräutern*, Bazel, Bey Emanuel Thurneysen (etc.), 1752.

⁴¹ *Historische und physikalische Beschreibung der Geschlechter der Pflanzen, welcher Hrn. Linnäus systematisches Verzeichniss von den Geschlechtern der Pflanzen beigefüget worden*, Lemgo, gedruckt mit Meyerischen Schriften, 1762.

⁴² HASTFER, Friedrich Wilhelm, *Ausführlicher Unterricht von der Zucht und Wartung der besten Art von Schafen*, Lipcse, Heinsius, 1785; GERMERSHAUSEN, Christian Friedrich, *Das Ganze der Schafzucht aus Beurtheilung u. Berichtigung älterer u. neuerer Theorie*, Lipcse, Fr. Junius, 1789–1790; LOSSIUS, Friedrich David, *Die beste und natürlichste Behandlung der Schaaf dieselben vor allerlei bössartigen Zufällen zu verwahren und die Schäferereien in Aufnahme zu bringen*, Lipcse,

teljesen figyelmen kívül, így a lótenyésztésről is beszerzett egy kiadványt.⁴³ A korabeli gazdaságban fontos szerepet játszott a selyemhernyó-tenyésztés⁴⁴ és a halászat,⁴⁵ ezekről szintén egy-egy könyv szól. Szorosabb értelemben vett zoológiai munkaként csak Buffon sorozatának néhány, külön tételként szereplő darabját lehet említeni,⁴⁶ továbbá a 16. századi angol J. Caius latin nyelvű értekezéseinek gyűjteményét.⁴⁷ A modern eszközök és módszerek iránti érdeklődést tükrözi J. T. Needham mikroszkóppal tett megfigyelésekről beszámoló kötete.⁴⁸

Teleki József növény- és állattani könyveinek gyűjteményében tehát egyaránt megtalálhatók általános természettudományi leírások, elsősorban Buffon sorozata, vagy reprezentatív kiadványok, mint a *Herbarium Amboinense* vagy a *Flora Danica*; míg a zoológiával kapcsolatba hozható könyvek főleg állategészségügyi és állattenyésztési szakmunkák, amelyek a magyarországi gazdaság aktuális kérdéseivel álltak összefüggésben. Így a természettudományi rész is jól tükrözi a pesti gyűjtemény jellegét, amennyiben kitűnik belőle, hogy Teleki József a bibliotéka kialakítása során elsősorban a saját érdeklődésére volt tekintettel. Valószínűleg ez az oka annak is, hogy magyar vonatkozású darabokat nem szerzett be a pesti könyvtárba, inkább az őt kiváltképpen érdeklő témák aktuális szakirodalmából válogatott, a legkorszerűbb eredményekről pedig a hazai természettudomány elmaradottsága miatt inkább csak külföldi munkákból tájékozódhatott.

Az Akadémiai Könyvtár alapító állománya

A koronaőr József által összegyűjtött könyvtár – mint láttuk – annak halála után részben a fia, László tulajdonába került, aki Pestet tette meg első számú lakóhelyének, így az általa újonnan vásárolt kiadványokat is ide szállíttatta, néhány év alatt a többszörösére növelve a bibliotékát. Gyűjtőtevékenységének jellege azonban eltért az apjától: nem a saját érdeklődési köre volt a fő meghatározó szempont, hanem értékes művek viszonylagos teljességének megszerzésére tö-

A. Fr. Böhmen, 1791; KLOBB, Heinrich Eduard, *Abhandlung von den Hauptkrankheiten und Verhalten der Schaafe*, Regensburg, Montag, 1790.

⁴³ SIND, J. B. von, *Gründlicher Unterricht von der Pferdezzucht*, Frankfurt – Lipcse, H. Bröner, 1769.

⁴⁴ *Hinlängliche Anleitung zur Seidenzucht und zuverlässige Anweisung*, Ulm, A. Fr. Bartholomäi 1767.

⁴⁵ *Wohlbewährte Fischgeheimnisse oder, Deutlichen Unterricht der grossen Nutzbarkeit der Fischerey*, Nürnberg, G. Bauer, 1758.

⁴⁶ *Naturgeschichte der vierfüssigen Thiere*, Troppau, 1785–1786; *Naturgeschichte der Vögel*, Brünn, Joseph Georg Trassler, 1786.

⁴⁷ *De canibus Britannicis, lib. 1., De rariorura animalium et stirpium historia, lib. 1., De libris propriis, lib. 1., De pronunciatione Graecae et Latinae linguae ... libellus*, London, Davis, 1729.

⁴⁸ *Nouvelles observations microscopiques, avec des découvertes intéressantes sur la composition et la décomposition des corps organisés*, Párizs, chez Louis Etienne Ganeau, 1750.

rekedett.⁴⁹ Könyvtárában nagyobb volt a régi könyvek, például az ősnymotatványok és a 16. századi ún. antikvák száma, és az egyes tudományterületek között is egyenletesebb volt a megoszlás, bár eltérő korabeli helyzetük és a magyarországi viszonyok miatt természetesen nem egyforma arányban képviseltették magukat. László 1821-ben bekövetkezett halála után a fia, a majdani akadémiai elnök, József vette át a könyvtár kezelését, aki az 1826-os felajánlás megételéig, majd az 1844-es tényleges elszállításig tovább gyarapította azt, sőt a végrendeletében a saját személyes gyűjteményét is az Akadémiai Könyvtárnak adományozta, ami ismét módosította a tudományterületek arányát.⁵⁰ Teleki József ugyanis történet-tudománnyal foglalkozott, és ennek megfelelő témájú könyveket vásárolt magának, akadémiai elnökként pedig reprezentatív értékű ajándékokkal gyarapította a könyvtárat, például egy külföldön megszerzett Corvinával, illetve egy számos ősnymotatványból álló gyűjteménnyel.

A fentiekből következik, hogy sem László, sem a fia, József nem fordított kiemelt figyelmet botanikai és zoológiai könyvek vásárlására, ami azonban nem jelenti, hogy teljesen elhanyagolták volna ezeket a tudományokat; az állomány vizsgálata során számos ilyen témájú kiadványt lehetett azonosítani. Az említett kéziratos katalógusokban⁵¹ mindazonáltal a növény- és állattani munkák nem szerepelnek külön csoportban. Ha az adott dokumentum tudományterületek szerint osztja fel a benne szereplő állományt, akkor a „*historia naturalis*” címszó alá sorolja be őket, többnyire hozzájuk kapcsolva még a „*physica*” és a „*chymia*” témaköröket is. A csoport így a természettudományok széles körét foglalja magába, összesen csaknem ezer kötetnyi terjedelemben, amelyek nagyobb része azonban nem botanikai vagy zoológiai tartalmú. Ez a helyzet 1865-ben változott meg, amikor az Akadémia újonnan épült palotájába vitték át a könyveket. Hunfalvy Pál főkönyvtárnok egy korszerű tudományfelosztás, szakrend szerint helyezte el a köteteket, immár külön „Növénytan” és „Állattan” kategóriákat hozva létre, azokon belül pedig további három-három alcsoportot állapított meg a méret alapján (főlió, negyedré, nyolcadrét). Ezekben ma összesen 87 növénytani és 142 állattani Teleki-kötet található, de a 19. századi mennyiség ennél bizonyosan nagyobb volt, mert a régi szakrend szerint elhelyezett könyvek egy részét azóta máshová tették, illetve több darab ma már nincs a könyvtár tulajdonában.⁵²

⁴⁹ CSANAK 2001, i. m. 15.

⁵⁰ Mivel Teleki József könyveiről külön lista nem maradt fenn, és a beszállításukkor, 1856-ban ugyanazzal a Teleki-bélyegzővel látták el őket, mint a korábbiakat, ezért nem lehet pontosan külvizálatzni őket az alapító állománytól, legfeljebb az 1826 után megjelent kiadványok esetében.

⁵¹ Ld. 26. j.

⁵² A könyveket először az újonnan épült Akadémiai Palota könyvtártermében helyezték el, és az említett szakrendet megtartva gyarapították tovább egészen a második világháború utáni évekig, amikor számkódos rendszert vezettek be; az újonnan kapott nyomtatványokat már eszerint állították fel. Az 1980-as években, mikor a gyarapodó állomány miatt szükségessé vált, hogy a könyvtár önálló épületbe költözzön, a régebbi könyveket a szakrendet meghagyva a törökbálinti raktárba szállították át. Jelenleg is itt találhatóak, a 19. században kialakított rendben felállítva, csak annyit

Figyelembe kell venni továbbá, hogy más szakjelzetek alá sorolt munkákban is vannak fontos botanikai és zoológiai megállapítások, elsősorban a „Földrajz” és a „Magyar Földrajz” szakban, ahol egy-egy ország vagy tájegység jellemzésénél gyakran annak flórájára és faunájára is kitérnek a szerzők, valamint a „Gazdaság” szakban, ahol sok mű a növénytermesztés és az állattenyésztés kérdéseivel foglalkozik. Így is megkockáztatható azonban a kijelentés, hogy mindössze néhány száz botanikai és zoológiai mű lehetett a több tízezer kötet között, tehát meglehetősen csekély súlyt képviseltek az alapító állományban. Természetesen figyelembe kell venni, hogy ezek a tudományok még Európában is inkább csak kibontakozóban voltak a gyűjtési időszakot jelentő 17–18. század folyamán, Magyarországon pedig nemcsak elmaradás volt tapasztalható, hanem kifejezetten más témák álltak az érdeklődés homlokterében (jog, történelem, nyelvészet), szoros összefüggésben a politikai és kulturális élettel. Sokkal szűkebb kínálatból lehetett tehát válogatni és könyveket beszerezni, mint például a filozófiai vagy a történelmi művek esetén.

Növénytan

A botanika területén a legkorábbi kiadvány általában véve is az első magyar növénytan könyvnek számít. Méliusz Juhász Péter és Heltai Gáspárné 1578-ban adták ki *Herbariumukat*,⁵³ amelynek a célja az volt, hogy külföldi munkák alapján egy hasznos növényismereti összegzést nyújtson; egy általános orvosi fűvészkönyvről van tehát szó, amely az önmagukat gyógyítani kívánóknak mutatja be a gyógyfűvek hasznát, s összesen 627 növényfaj leírását adja. Fő forrása Adam Lonitzer frankfurti orvos 1569-es *Kreuterbuchja* volt, de Méliusz természetesen a híres ókori és középkori szerzőket is olvasta, s megállapításaikat könyve megírásakor fel is használta. A kutatók az általa leírt növényfajok közül 480-at tudtak azonosítani, s ezek közül 138 máig is ismert. A mű még nem igazi botanikai szakmunka, de korának mégis fontos, magyar nyelvű kiadványa volt, amely számos hasonló munka megírását inspirálta. Méliusz egykori iskolatársának fia, Beythe András már 1595-ben az ő műve alapján írt fűvészkönyvet.⁵⁴ A Méliusz által bemutatott témakört azonban tudományos szinten először a híres erdélyi orvos, Pápai Páriz Ferenc tárgyalta a 17. század utolsó évtizedében divatossá lett nagy sikerű művében, a *Pax Corporisban*, amely legalább 14 kiadást élt meg, és közülük többet a Telekiek is beszereztek maguknak.⁵⁵

változás történt, hogy a gyakran használt vagy egyéb szempontból fontos darabokat kiemelték, és a könyvtár másik részlegébe helyezték át.

⁵³ *Herbarium, Az faknac füveknek nevekroel, természetekroel, és hasznairól*, Kolozsvár, Heltai Gáspárne műhelyébe, 1578. A dokumentum online is hozzáférhető: <http://real-r.mtak.hu/686/>

⁵⁴ GAZDA István, *Magyar tudománytörténet*, A reáltudományok területén magyar kutatók által 1945 előtt elért kiemelkedő eredményekből, Bp., Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2013, 67.

⁵⁵ Egy 1692-es löcsei és egy 1747-es kolozsvári példány volt meg a könyvtárunkban.

A magyarországi flóra módszeres feltárása a németalföldi származású Ch. de l'Ecluse (Carolus Clusius, 1526–1609) révén kezdődött meg, aki 1574 és 1586 között Magyarországon tartózkodott, és Beythe István protestáns prédikátorral együtt több növénygyűjtő körutat tettek. Ennek eredményeként Clusius 1584-ben Antwerpenben adta közre a „ritkább magyarországi növényeket” bemutató könyvét, s ennek függelékében kettejük neve alatt jelent meg az első magyar növénynévjegyzék, amely 400 magyar népi növénynevet is tartalmaz.⁵⁶ A Teleki-könyvtárban mind a könyv, mind – külön kiadványként – a függelék megvolt; hiányzik azonban Clusius legmaradandóbb értékű írása, amelyben a magyarországi gombákat mutatja be olvasóinak, és amely a tudományos gombászat, a mikológia első alpművének nevezhető.⁵⁷

A botanika tudományos irodalmának következő nagy lépését a pozsonyi Lippay János háromkötetes összefoglalója jelentette, amely nem kis részben a szerző bátyjának, Lippay György érseknek európai hírű kertje alapján készült.⁵⁸ A háromrészes munka első egysége a dísznövényeket mutatja be, s közülük másfél száznak a termesztési tudnivalóit is közli olvasóival. A második rész elsősorban a zöldségfélékkel foglalkozik, köztük azok savanyításának módozataival, s a szerző szól az állati kártevőkről is. Műve utolsó része a gyümölcsöskerteket, s azon belül is az oltást és szemzést, a facseteték nevelését s más hasonló témaköröket tárgyal. Nemcsak a tanárok, de a gyakorló kertészek is kézikönyvüknek tartották e munkát, s nem kis részben ennek és a hozzá hasonló magyar nyelvű könyveknek köszönhetjük, hogy fennmaradtak, öröklődtek a régi magyar botanikai és kertészeti szakkifejezések.

A 18. századi Magyarország legsokoldalúbb tudósának, Bél Mátyásnak a munkásságából természetesen a botanika sem maradt ki. *Hungariae antiquae et novae prodromus* című művében⁵⁹ nemcsak egy részletes országleírás tervét vázolta fel, amely a természetrajzi kérdésekre is kiterjedt, hanem két értekezést is közölt benne a wittenbergi egyetem egykori hallgatójától, Matolay Jánostól, aki a különféle szőlőfajták összehasonlítása és rendszerezése területén úttörő volt a hazai botanika történetében.⁶⁰ Bél egy másik műve, az *Adparatus ad historiam Hungariae* számos, ma is forrásértékű adatot tartalmaz a hazai állat- és növényvi-

⁵⁶ *Caroli Clusii Atrebatris Rariorum aliquot stirpium, per Pannoniam, Austriam & vicinas quasdam provincias observatarum historia, quatuor libris expressa*, Antwerpen, Plantin, 1583. A növényjegyzék címe *Stirpium nomenclator Pannonicus*, a következő évben külön kiadványként is megjelent Antwerpenben.

⁵⁷ *Fungorum in Pannoniis observatorum brevis historia*, Antwerpen, Plantin, 1601). Vö. KÁDÁR, PRISZTER 1983, i. m. 19.

⁵⁸ *A Posoni kert*, Győr, Streibig, 1753. A dokumentum online is hozzáférhető: <http://real-rmtak.hu/455/>

⁵⁹ *Hungariae antiquae et novae prodromus*, Nürnberg, Monath, 1723. A dokumentum online is hozzáférhető: <http://mek.oszk.hu/16100/16131/16131.pdf>

⁶⁰ A tanulmányok címe: *Commentatio epistolica de vino Semproniensi és De vineis et vino Hungariae*.

lággra vonatkozólag.⁶¹ A munkái megírásához szükséges anyaggyűjtésben a szerző szakképzett botanikusok segítségét is igénybe vette,⁶² mint például a soproni Gensel János Ádámét vagy Loew Károly Frigyesét. Ez utóbbiak egy másik kutatót is segítettek, a német utazót, Franz Ernst Brückmant, aki magyarországi flóra-megfigyeléseit könyvben is közreadta.⁶³

Bél tanítványai közé tartozott az első magyar gyógyszerészkönyv szerzője, Torkos Justus János, aki Győrben és Pozsonyban működött orvosként, de a növénytanhoz is jól értett, amit mutat, hogy a firenzei botanikai társaság, sőt a londoni Royal Society is tagjai közé választotta. A Teleki-könyvtárban különféle ásványos gyógyvizekről és azok egészségügyi hatásairól írt munkái találhatók meg.⁶⁴

Holland tudósok nyomán indult el pályáján Mátyus István, aki európai szinten is úttörőnek számított az egészséges életmódhoz szükséges tudnivalókat összefoglaló *Diaetetica* című többkötetes sorozatával.⁶⁵ A könyvek az orvosi vonatkozások mellett megemlékeznek a táplálkozásban szerepet játszó növény- és állatfajokról is. A műhöz nemcsak vásárlóként volt közülük a Telekieknek, hanem a megjelenését is támogatták, a szerző a sorozat néhány kötetét kifejezetten a család tagjainak ajánlotta.

A század folyamán természetesen kisebb terjedelmű, specifikusabb témájú botanikai munkák is születtek; közülük ki kell emelni az egyetemi disszertációkat, amelyek egy-egy növényt mutattak be, elsősorban azok egészségügyi hatásaira koncentrálnak. Ezek a disszertációk a könyvtárak állományának egyre fontosabb részét képezték. A Teleki-gyűjteményben is található ilyen kiadványok, például a Szászvárosban, Nagyenyeden és Bécsben tanult Bruz László 1775-ös munkája, a réti harmatkása (mannakása, boszorkánykása) epilepsziában történő alkalmazásáról.⁶⁶ Ennél jelentősebb Szentmiklósi Sebeők Sándor műve a mára már erősen

⁶¹ *Adparatus ad historiam Hungariae, sive collectio miscella, monumentorum ineditorum partim, partim editorum, sed fugientium*, Pozsony, Typis Joannis Pauli Royer, 1735.

⁶² Ahogyan más kérdésekben is konzultált az adott terület szakértőivel, többek között az erdélyi kancellár hasonnevű unokájával, Teleki Mihállyal.

⁶³ *Specimen posterius botanico-medicum exhibens arborem Limbowe Drewo, eiusque oleum Limbowi Oley dictum*, Braunschweig, 1727. [egy kolligátum részeként]

⁶⁴ *Thermae Almasienses quod earum situm aspectum contenta virtutes et proprietates jussu excelsae camerae regiae Hungaricae*, Pozsony, Typis Royerian, 1746; *Sal minerale alcalicum nativum Pannonicum et ex eodem parata remedia liquor polychrestus alcalicus et sal polychrestum alcalicum muncupata desiderio et voluntati multorum satisfactorius candido calamo explicat*, Pozsony, Typis Joan. Michaelis Landerer, 1763; *Bericht von der königlichen des Königreichs Hungarn Frey-Stadt Pressburg Lage, Wässern und Luft*, Pozsony, Johann Michael Landerer, 1764; *Schediasma de Thermis Pöstheniensibus*, Pozsony, Typis Royerian, 1745.

⁶⁵ Ó és új diaetetica az az, Az életnek és egészségnek fenn-tartására és gyógygatására Istentől adattetott nevezetesebb természeti eszközöknek a szerint való elé-számálzása a mint azokra reá kaptak, és eleitől fogva min ez ideig magok károkra vagy hasznokra vélek éltek az emberek, Pozsony, Fűskúti Landerer Mihály betűivel, 1787–1792).

⁶⁶ *Dissertatio inauguralis de gramine mannae, sive festuca fluitante*, Bécs, Trattner, 1775.

megrítult állományú – 1982 óta fokozottan védett – tátorjánról, amit a részletes leírás mellett a növényt ábrázoló nagyméretű metszet is kiemel a disszertációk sorából.⁶⁷ Külön érdekesség, hogy a szerző mestere, Jacquin kérésére választotta ezt a fajt értekezésének témájául, aki már régóta szeretett volna ismereteket szerezni erről az általa még nem látott növényről.

Az eredetileg holland származású Nicolas Joseph Jacquin volt a leghíresebb a korabeli Magyarországon tevékenykedő, növénytannal foglalkozó tudósok közül; „Bécs Linnéjének” is nevezték. A selmeci bányászati akadémia első professzora volt, 1763-tól tanított itt, majd Bécsbe költözött, ahol huszonnyolc éven át működött a botanika professzoraként. Itt jelentette meg botanikai szakkönyvét, amelyben Magyarországról gyűjtött növények is szerepelnek.⁶⁸

A növényrendszertan történetében mérföldkövet jelentő Linné első hazai követőjének Benkő József református lelkész tekinthető, aki egy 1777 januárjában tartott halotti beszédében erre utaló példákat hozott fel a növényvilágból, majd ezt négy évre rá Nagyszébenben nyomtatásban meg is jelentette, de ahhoz már lábjegyzeteket is írt, s azok sorában ismertette Linné növényteni rendszerét. Ez a gyászbeszéd nem volt meg a Teleki-könyvtárban, beszerezték viszont a szerző szorosabb értelemben vett tudományos művét, amely Erdély részletes bemutatásának szándékával készült, és az ország flórájára is kitér, bár a többkötetesre tervezett munkának csak az első része jelent meg.⁶⁹

Selmecen Jacquin utódja egy másik kiváló természettudós, Giovanni Antonio Scopoli lett, aki a krajnai élővilágról tett közzé alapvető munkát, de (többek között magyarországi) fossziliákat is vizsgált.⁷⁰ Kifejezetten magyar vonatkozású művei közül a Teleki-könyvtárban csak ásványtani könyve található meg,⁷¹ szintén magas színvonalú, az országban felfedezett gombákról írt értekezése⁷² nem.

1770-ben megalakult a nagyszombati – nem sokkal később pedig Budára, majd Pestre költöztetett – egyetem orvosi karának kémia és botanika tanszéke, s ezzel kezdetét vette a hazai botanikusképzés. A korszak legnagyobb hatású tudósa az első tanszékvezető, Winterl József Jakab lett, aki nemcsak tanítványai révén gyakorolt befolyást a hazai növénytan fejlődésére, hanem botanikus kerteket is létesített, továbbá számos disszertáció az ő irányítása mellett készült el; hozzá

⁶⁷ *Dissertatio inauguralis medico-botanica de Tataria Hungarica*, Bécs, Schmidt, 1779.

⁶⁸ *Miscellanea Austriaca ad Botanicam, Chemiam, et historiam naturalem spectantia*, Bécs, ex officina Krausiana, 1778–1781.

⁶⁹ *Transsilvania sive magnus Transsilvaniae Principatus olim Dacia Mediterranea-dictus orbi nondum satis cognitus nunc multifariam, at strictim illustratus*, Bécs, typis Josephi Nobilis de Kurzböck 1778.

⁷⁰ *Deliciae florum et faunae Insubricae*, Pavia, Ex Typographia Reg. & Imp. Monasterii S. Salvatoris, 1786; *Entomologia carniolica exhibens insecta Carnioliae indigena et distributa in ordines, genera, species, varietates, methodo linnaeana*, Bécs, typis Joannes Thomae Trattner, 1763; *Einleitung zur Kenntniss und Gebrauch der Fossilien*, Riga – Mietau Johann Friedrich Hartknoch, 1769.

⁷¹ *Crystallographia Hungarica*, Prága: apud Wolfgangum Gerle, 1776.

⁷² *Dubia botanica: Fungi in Hungaria detecti = Anni historici-naturales IV*, Lipcse, 1770.

köthető könyvet azonban csak gyógyvizekkel kapcsolatos témában vásároltak a Telekiek.⁷³

Megtalálható viszont a könyvtárban Winterl leghíresebb tanítványának, Kitaibel Pálnak legfontosabb munkája.⁷⁴ Kitaibel több mint két évtizeden át folyamatosan végezte az ország széles körű természetrajzi feltárását mintegy 20 000 km kutatóutat megtéve. Pontos és részletes leírást adott számos korábban felfedezett, de kellő alaposággal nem vizsgált fajról, illetve maga is fedezett fel újakat. Munkássága révén nemzetközileg is elismertté tette a magyar botanikát. Eredményei nagyrészt egy háromkötetes munkában jelentek meg, amely a cseh Waldstein Ferenc gróffal közösen tett útjai nyomán született; ezt a kiadványt vásárolták meg a Telekiek is.

Növény- és állattani szempontból egyaránt jelentős az egyetemen tanító Piller Mátyás és Mitterpacher Lajos közös kiadványa, amely 1782-ben tett szerémségi kutatóútjukat mutatja be, az annak során felfedezett és rendszerezett új növény- és állatfajokkal együtt;⁷⁵ ebben a könyvben jelentek meg először hazai nyomdában készült, természetű növény- és állatképek. Mitterpacher másik fontos műve volt az *Elementa rei rusticae*, ami alapvetően egy agrártudományi tankönyv, de rendkívül sok botanikai és zoológiai ismeretanyagot is közöl, a legújabb nemzetközi eredményeket figyelembe véve.⁷⁶ Mitterpachertől ezenkívül még néhány kisebb jelentőségű tankönyv található a Teleki-könyvtárban.⁷⁷

Csak közvetett bizonyítékok alapján⁷⁸ tekinthető az állomány részének Grosinger János ötkötetes munkája, amely az első kísérlet volt a teljes hazai flóra és fauna szisztematikus bemutatására.⁷⁹ A botanikával csak az utolsó kötet foglalkozik, amit a szerző a növénytani sorozat első darabjának szánt, de a folytatás nem készült el.

⁷³ ÖSTERREICHER MANES József: *Analyses aquarum Budensium, praemissa methodo Cl. Prof. Winterl. quas pro Dissertatione Inaugurali ad obtinendam Doctoratus Lauream Annuente Inclyla Facultate Medica Universitatis Budensis Publicae Disquisitione exponit in Palatio die XVII. Augusti Anni 1781*, Óbuda, apud Rudolphum Graeffer, é. n.

⁷⁴ *Francisci Comitis Waldstein et Pauli Kitaibel descriptiones et icones plantarum rariorum Hungariae*, Bécs, Typis Matthiae Andreae Schmidt, 1802–1808.

⁷⁵ *Iter per Poseganam Sclavoniae provinciam mensibus Junio, et Julio Anno 1782*, Buda, Typis Regiae Universitatis, 1783.

⁷⁶ *Elementa rei rusticae in usum academicorum regni Hungariae*, Buda, Typis Regiae Universitatis, 1777–1779.

⁷⁷ *Physikalische Erdbeschreibung*, Bécs, Wappler, 1789; *Elementi d'agricoltura*, Milánó, Nell Imperial Ministero di s. Ambrogio Maggiore, 1784.

⁷⁸ A feltételezést az indokolja, hogy a könyv még a 19. században felállított szakrendi részlegben található, és mind előtte, mind utána Teleki-könyvek szerepelnek; a listákkal való összevetés alapján pedig számos ilyen esetben bebizonyosodott, hogy a kötetek rendszerezése során csupán hanyagságból maradt ki a Teleki-bélyegző az adott példányból.

⁷⁹ *Univerſa Historia Physica regni Hungariae secundum tria regna naturae digesta*, Pozsony, Typis Simonis Petri Weber, 1793–1797.

A 18. század folyamán több külföldi utazó is megfordult Magyarországon, akik megfigyelték annak állat- és növényvilágát, illetve meglátogatták a különféle főpapi és főúri természettudományos gyűjteményeket, majd könyv formájában számoltak be tapasztalataikról. Közéjük tartozott J. C. Hoffmannsegg gróf, akinek nyomtatásban megjelent levelei⁸⁰ feltételezhetően megtalálhatóak voltak a Telekieknél.

A Teleki-könyvtár részét képezhette⁸¹ egy magyar jezsuita, Éder Xavér Ferenc kuriózum jellegű műve is, amelyet rendtársa, Makó Pál adott ki 1791-ben. Éder a mai Bolívia területén tevékenykedett misszionáriusként, és a helyi flórával és faunával kapcsolatban tett megfigyeléseit foglalta össze könyvében.⁸² Egy másik jezsuita, Molnár János tudománynépszerűsítő műveiről vált híressé, a növények világát versbe szedve bemutató munkája az 1780-ban megjelent *Phytologicon*.⁸³ Az agrártudomány új vívmányait próbálta a vidéki lakosság körében elterjeszteni Tessedik Sámuel, akinek *A' paraszt ember Magyar Országban* című műve alapvetően agrártörténetileg jelentős, de fontos agrobotikai megállapítások is szerepelnek benne.⁸⁴

A pesti egyetem mellett az ország másik tudományos központjában, Debrecenben szintén élénk botanikai kutatások folytak. Növénytant is tanított például a kiemelkedően széles látókörű professzor, Hatvani István, illetve az ő hatására természettudományos érdeklődésűvé vált Weszprémi István. A Teleki-könyvtárban mindkettőjük művei megtalálhatók, de kifejezetten botanikai írásuk nem született. Annál jelentősebb botanikai szerzőnek nevezhető Csapó József, akinek füveskönyve több száz gyógynövény ötnyelvű elnevezését adja meg, hasznos útmutatót kínálva azok orvosi felhasználásához, bár nem Linné rendszerét követi, és a leírásai is hiányosak.⁸⁵ Szintén Debrecenben látott napvilágot Fazekas Mihály és Diószegi Sámuel közös nagy füvészkönyve,⁸⁶ amely már linneánus elvek szerint épül fel, és az első magyar nyelvű növényhatározónak nevezhető, melynek nagy értéke az új terminológia, a nyelvi gazdagság, a szerzők által meg-

⁸⁰ *Reise des Grafen von Hofmannsegg in einige Gegenden von Ungarn bis an die türkische Gränze, Ein Auszug aus einer Sammlung von original Briefen*, Görlitz: C. G. Anton, 1800. Itt is az előző könyvnél említett helyzetről van szó, ez indokolta a Teleki-állományhoz való (feltételes) besorolást.

⁸¹ Egy újabb, véletlenül le nem bélyegzett könyvről lehet szó.

⁸² *Descriptio provinciae Moxitarum in regno Peruano quam e scriptis posthumis Franz Xav. Eder e Soc. Jesu annis XV. sacri apud eosdem curionis digessit, expolivit, et adnotatiunculis illustravit abb. et consil. reg. Mako*, Buda, Typis Universitatis, 1791.

⁸³ *Phytologicon, complexum historiam naturalem vegetabilium*, Buda, Typis Regiae Universitatis, 1780.

⁸⁴ *A' paraszt ember Magyar Országban*, Pécs, Engel, 1786.

⁸⁵ Új füves és virágos magyar kert, melyben mindenik fűnek és virágnak neve, neme, ábrázatja, természete és ezekhez képest külömbféle hasznai értelmessen megjegyeztettek, Pozsony, Landerer Mihály 1775. A dokumentum online is hozzáférhető: <http://real-r.mtak.hu/443/>.

⁸⁶ *Magyar füvészkönyv, mely a két magyar hazában található növényeknek megismerésére vezet a Linné, alkotmánya szerint*, Debrecen: Csáthy György, 1807.

alkotott mintegy félezer magyar szakkifejezés, tehát elsősorban az, hogy a már ismert népi növényneveket saját szóalkotásaikkal egészítették ki, s helyezték el a kifejezéseket a linnéi rendszertanban. Szintén Diószegi személyéhez fűződik az 1813-ban megjelent orvosi fűvészkönyv függelékeként közölt első magyar növénynévi szinonimaszótár.⁸⁷

A 19. század elejének jeles tudósa volt a keszthelyi Georgikon egyik első tanára, Pethe Ferenc. Tessedikhez hasonlóan ő is az agrártudományi ismeretek gyakorlati hasznosításával akarta megismertetni a magyarországi parasztságot, de több új növénynevet is leírt a műveiben, illetve fontos agrokémiai megállapításokat tett.⁸⁸ Egy másik, tankönyvnek szánt írásában az élővilágot a természettudományok egészébe ágyazva akarta bemutatni, elsőként a magyar szakirodalomban.⁸⁹

A Teleki-állomány legkésőbb megjelent botanikai műve Bartosságh József mezőgazdasági szakíró 1841-ben, német nyelven kiadott könyve a bálványfáról.⁹⁰ Ki kell még emelni Baumgarten János Keresztélyt, egy szászországi származású segesvári orvost, akinek nevéhez az első erdélyi flóramű megírása fűződik.⁹¹ A könyv ugyan nem található meg a pesti Teleki-könyvtárban, de maga a szerző kapcsolatban állt a családdal: a tékaalapító Teleki Sámuel erdélyi kormányzósága idején támogatta Baumgarten botanikai kutatásait, aki hálából egy általa felfedezett növényfajt (*Telekia speciosa*) a grófról nevezett el.

Állattan

Már az első magyarországi írott források is számos utalást tesznek a Kárpát-medencében található különféle állatfajokra, Szent Gellért legendájától kezdve Kézai Simon krónikáján át Oláh Miklós *Hungariájáig*, ezek azonban, bár közülük sok megtalálható volt a Telekieknél, még tágabb értelemben véve sem igazán nevezhetőek zoológiai irodalomnak.

Egyfajta vegyes csoportot képeznek továbbá azok az általános természetrajzi munkák, leírások, amelyek a botanikával kapcsolatban már előkerültek, de zoológiai kérdésekre is kitérnek. Lippay például a *Posoni kertben* megemlíti a vetemények kártevőit, tanácsokat adva az eltávolításukra, Mátyus István *Diaeteticája* pedig a táplálkozással kapcsolatban közöl zoológiai információkat, valamint beszámol két sáskajárásról is. Bél Mátyás specialisták bevonásával készült

⁸⁷ *Orvosi Fűvész Könyv, mint a' Magyar Fűvész Könyv praktika része*, Debrecen, Csáthy György, 1813.

⁸⁸ *Pallérozott mezei gazdaság*, I, Sopron, Szűz Antal József, 1805.

⁸⁹ *Természet-történet és mesterségtudomány a tanítók és tanulók szükségekre s az ebben győnyörködők hasznokra*, Bécs, Nemzeti Gazda Hivatal, 1815.

⁹⁰ *Beobachtungen und Erfahrungen über den Götterbaum*, Pest, Gyurián – Bagó, 1841.

⁹¹ *Enumeratio stirpium in Magno Principatu Transsilvaniae praepimis indigenarum*, Bécs, Camesinae, 1816.

országleíró sorozata egy-egy tájegységnél külön kitér a helyi állattenyésztési viszonyokra, a vadon élő állatállományra, valamint a vadászati lehetőségekre és szokásokra. Piller Mátyás és Mitterpacher Lajos szerémségi útjukon számos madár- és rovarfajt vizsgáltak, az utóbbiak közül többet ők fedeztek fel. Benkő József munkája Erdély jellegzetes állatainak leírását is magában foglalja. Hoffmannsegg magyarországi utazásairól szóló leveleiben az általa felkeresett természetrajzi gyűjtemények, kitömött és élő állatokat bemutató kiállítások is szerepelnek. Grossinger sorozatának az utolsót kivéve valamennyi kötete az állatvilágról szól.

A tényleges állattani munkákat – bár sem a kéziratok listákon, sem a szakrend szerint felállított könyvtári részekben nem így szerepelnek – tematikusan célszerű bemutatni. Az első csoportot az enciklopédikus leíró munkák jelentik. Ide tartozik mindjárt a legkorábbi magyar könyv, amely részletesen foglalkozik a hazai állatvilággal, Apáczai Csere János enciklopédiája, amelynek egy példánya a Telekieknél is megtalálható.⁹² Az első magyar nyelvű, szorosabb értelemben vett állattani munka Miskolczi Csujak Gáspár református prédikátor nevéhez fűződik, s az 1702-es évben jelent meg, bár a Telekieknek egy 1769-es kiadás volt meg belőle.⁹³ Ez nem a saját műve volt, hanem Wolfgang Franz lutheránus teológus állattanát fordította le, viszont szép magyarsággal íródott. A jezsuita Szentiványi Márton tollából jelent meg egy enciklopédikus munka az 1600-as évek végén, s annak harmadik kötetében a botanikáról is és az állattanról is szó esik.⁹⁴ Művének érdekessége, hogy számos gyakorlati tanácsot tartalmaz, tehát az állattant összekapcsolja a vadászattal és az állattenyésztéssel is, kitér a mezőgazdaságot sújtó rovarkártevőkre. 1714-ben adták ki a jezsuita rendbe tartozó Csiba Mihály István magyarországi hegységekről szóló természetrajzi ismertetőjét,⁹⁵ amely számos hegyvidéki állatfajról közöl figyelemre méltó adatot, és tőle származik a hazai bölényekről szóló egyik utolsó tudósítás. Nagy jelentőségű volt a hazai fauna feltárásában az évtizedeken át Magyarországon élt itáliai tudós, Marsigli enciklopédikus jellegű, hat kötetben megjelent Duna-monográfiája, amelyet Nürnbergben nyomtattak 1726-ban. A sorozat mintegy kétszáz rézmetszetű illusztrációt tartalmaz. Marsigli e kötetében a halak mellett a vízimadarakat éppúgy bemutatja, mint a Duna környékén fellelhető emlősállatokat. A Teleki-könyvtárban a monográfiában közzétett, később önálló kötetben megjelent, 31 térképet tartalmazó, francia nyelvű atlasz található meg, de a könyvtár később beszerezte a teljes latin nyelvű művet is.⁹⁶

⁹² *Magyar encyclopaedia*, Utrecht, 1653. Az Akadémiai Könyvtár példánya online is elérhető: <http://real-r.mtak.hu/378/>

⁹³ *Egy Jeles Vad-Kert*, Kolozsvár, 1769. A dokumentum online is hozzáférhető: <http://real-r.mtak.hu/614/>

⁹⁴ *Curiosiora et selectiora variarum scientiarum miscellanea*, Nagyszombat, Typis Acad. J. A. Hörmann, 1702.

⁹⁵ *Dissertatio historico-physica de montibus Hungariae*, Nagyszombat, Typ. acad. per Georg. Roden, 1714.

⁹⁶ *La Hongrie et le Danube*, Hága, La Compagnie, 1741.

Az ország gazdag állatvilágát vetíti elénk Turóczy László jezsuita is az 1729-ben Nagyszombatban megjelent országleíró könyvében,⁹⁷ ami népszerű lehetett a korban, mert több példányt is szereztek belőle a Telekiek. A sokoldalú tevékenységet folytató evangélikus lelkész, Klein Mihály Magyarország természeti ritkaságait leíró könyve⁹⁸ a természet mindhárom országával foglalkozik, de főleg zoológiai szempontból érdekes, amennyiben részletesen ír a magyarországi kígyófajokról, külön fejezetet szentel a tűzoknak, és a magyar szerzők közül elsőként említi a hosszúszarvú magyar juhot. A magyar nyelven írt, első önálló természetrajzot az idősebbik Gáti Istvánnak köszönhetjük, s ebben az állatvilágot így osztja fel: barmok, madarak, vízi állatok, kétlélűek, bogarak, férgek, ami nem túl modern rendszerezés, így a munka inkább csak nyelvi szempontból számít fontosnak.⁹⁹

Nem hiányoztak a Teleki-könyvtárból az oktatással kapcsolatos zoológiai könyvek sem. A legkorábbi darab a *Ratio educationis*ban lefektetett elveket tükröző egyik első disszertáció, Kereszturi József, Tichy István és Reiff Jakab közös munkája.¹⁰⁰ Kifejezetten iskolai tankönyvnek készült a selmecebányai evangélikus gimnázium igazgatója, Severini János zoológia munkája, amelyben egy saját állatrendszertan bevezetésére tett kísérletet.¹⁰¹ Egy másik, metszetekkel ellátott tankönyv, a debreceni Szentgyörgyi József, szintén az állatok országát kívánta bemutatni, egy egész természetrajzra kiterjedő sorozat első részeként, amelynek folytatása azonban nem valósult meg.¹⁰²

Külön csoportként lehet kiemelni a Teleki-állományban szép számmal megtalálható, őslénytani megfigyelésekről beszámoló műveket, amelyek a legtöbbször alapvetően mineralógiai témájúak, bár már Apáczai Csere János is említi művében a fosszilizálódás folyamatát, ahogy Marsigli, Bél és Brückmann is megemlékeznek műveikben magyarországi őskövelekről. Részletesebben először a botanika és ásványtan terén is jelentős munkásságot kifejtő Fridvalszky János számolt be erdélyi mineralógiai művében növények, kagylók, halak megkövült maradványairól.¹⁰³ Piller és Mitterpacher közös könyvükben térnek ki arra, hogy tuskésbőrűek megkövült maradványaira bukkantak Pozsega határában, Klein Mihály pedig a tihanyi „kecskekörömről” és egy Bánátban talált *Deinotherium*-koponyáról számol be ritkaságokat leíró művében. Born Ignáctól, aki a korabeli

⁹⁷ *Ungaria suis cum regibus compendio data* [több kiadás is megvolt a Telekieknél].

⁹⁸ *Sammlung der merkwürdigsten Naturseltenheiten des Königreiches Ungarn*, Pozsony – Lipcse, Anton Löwe, 1778.

⁹⁹ *A természet históriája*, Máramarossziget, 1792.

¹⁰⁰ *Tentamen ex regno animalium quod in regia universitate Budensi anno 1779 subibunt*, Buda, Typis Regiae Universitatis, 1779.

¹⁰¹ *Tentamen zoologiae Hungaricae*, Pozsony, Patzko, 1779. Severini egyébként más tudósok írásainak kiadásával is foglalkozott, amely munkájában a koronaőr Teleki József is tanácsaival és anyagi támogatásával segítette.

¹⁰² *Legnevezetesebb természeti dolgok esmérete*, Debrecen, Szigethy Mihály, 1803.

¹⁰³ *Mineralogia magni principatus Transsylvaniae*, Kolozsvár, Typis Academicis Societatis Iesu, 1767.

Habsburg Birodalom egyik leghaladóbb szellemű és igen termékeny mineralógusa volt, szintén egy olyan ásványtani munka található meg a Telekieknél, amelyik fossziliákról is említést tesz,¹⁰⁴ illetve egy általa készített ismertetés tanítványának, a lelkes ásványgyűjtő Eléonore de Raabnak a kollekciójáról,¹⁰⁵ amelyben főleg Selmecbánya környékéről származó növény- és állatmaradványok szerepeltek.¹⁰⁶ Saját kollekcióját bemutató, *Index fossilium ...* című könyve azonban nem volt meg nekik, a bécsi múzeum természettudományos anyagát bemutató két katalógusa közül pedig csak a kagylókkal foglalkozó második rész,¹⁰⁷ amely azonban – főleg rendszertani szempontból – figyelemre méltó alkotása a konchiológiai szakirodalomnak. Pozsonyi születésű volt, de Erdélyben tevékenykedett Fichtel János, akinek a nevéhez az erdélyi gerinctelen állatok első paleofaunisztikai összefoglalása fűződik; tőle három kisebb értekezés szerepel a Teleki-könyvtárban.¹⁰⁸ Nemcsak vásárlóként, hanem mecénásként is kapcsolatban álltak a Telekiek az első magyar nyelvű mineralógiai kiadvány szerzőjével, Benkő Ferencsel, aki művében sokat ír az általa megfigyelt fossziliákról is.¹⁰⁹

A Telekiek gazdaság iránti érdeklődése – ami nagybirtokos mivoltuknak köszönhetően részben kötelességnek mondható – állattenyésztési és állategészségügyi szakmunkák vásárlásában is megnyilvánult. Mint láttuk, Teleki József több juhtenyésztést tárgyaló kiadványt szerzett be, valamint egy hippológiai művet. Fia és unokája ez utóbbi vonalat erősítették, megvásárolván Tolnay Sándor igazi sikerkönyvnek számító munkáját,¹¹⁰ valamint a magyar állami ménésintézetek megszervezőjének, Csekonics Józsefnek a fajtanemesítés alapvetéseit tartalmazó, német nyelvű művét.¹¹¹ Érdekes módon Széchenyi és Wesselényi e témában írt könyvei nem voltak meg nekik, bár azok már az Akadémia és a könyvtár lét-

¹⁰⁴ *Briefe über mineralogische Gegenstände, auf seiner Reise durch das Temeswarer Bannat, Siebenbürgen, Ober- und Nieder-Hungarn an den Herausgeber derselben, Johann Jacob Ferber geschrieben*, Frankfurt – Lipcse, 1774.

¹⁰⁵ WILSON, Wendell E., *Fifty-four early mineral collection catalogs – Part III = Axis*, Volume 2, Number 1(2006), 44–74, 44. A dokumentum online is hozzáférhető: <https://mineralogicalrecord.com/pdfs/Highlights%20from%20Record%20Library-III-B.pdf> Feltöltés dátuma: 2006. 03. 05.

¹⁰⁶ *Catalogue méthodique et raisonné de la collection des fossiles de Mlle Éléonore de Raab*, Bécs: J. V. Degen, 1790.

¹⁰⁷ *Testacea Musei Caesarei Vindobonensis, quae jussu Mariae Theresiae Augustae disposuit et descripsit Ignatius a Born*, Bécs, Sumptibus Joannis Pauli Kraus, 1780.

¹⁰⁸ *Beytrag zur Mineralgeschichte von Siebenbürgen*, Nürnberg, In Verlag der Raspischen Buchhandlung, 1780; *Mineralogische Bemerkungen von den Karpathen*, Bécs, Joseph Edlen von Kurzbeck, 1791; *Testacea microscopica aliaque minuta ex generibus Argonauta et Nautilus = Microscopische und andere kleine Schalthiere aus den Geschlechtern Argonaute und Schiffer*, Bécs, Camesinische Buchhandlung, 1803.

¹⁰⁹ *Magyar minerologia, az az a 'kövek' s értzek tudománya*, Kolozsvár: a Református Kollégium betűivel, 1786.

¹¹⁰ *A lovak külső szép, vagy rút termetek s hibái meg-esméréséről, és azoknak belső, s külső betegségeik orvoslásáról*, Buda: Magyar Királyi Univerzítás, 1816.

¹¹¹ *Praktische Grundsätze die Pferdezucht betreffend*, Pest, 1817.

rehozása – legalábbis az országgyűlési bejelentések megtétele – után íródtak, így valószínűleg a szerzők személyesen gondoskodtak róla, hogy műveik elérhetőek legyenek a Tudós Társaság tagjai számára. A „barmok” gyógyításával foglalkozó művek is vannak az állományban, például a már említett Tolnaytól¹¹² és Pethe Ferencről.¹¹³ Utóbbinak számos egyéb gazdasággal foglalkozó munkája látott napvilágot, amelyek közül egy érdekes zoológiai vonatkozású mű volt meg a Telekieknek, az *Időprófeta vagy időváltozást jövendölő pókok* (Pest, 1816). További, a Telekiet érdeklő területnek számított még a méhészet, a hazai szerzők közül itt két egyházi személy, Szigeti Gyula kolozsvári református lelkész¹¹⁴ és Handerla György nagyszombati katolikus pap¹¹⁵ munkáit szerezték be.

Specifikus, valamilyen állatfajjal, vagy egy adott zoológiai kérdéssel foglalkozó írások is találhatók a Teleki-állományban. Az egyik Roskoschnik János munkája, amely egy bonchidai saskajárást örökít meg, egy metszett képet is tartalmaz, és a K. G. Windisch kezdeményezésére létrejött *Ungarisches Magazin* második kötetének különnyomataként jelent meg.¹¹⁶ A másik ilyen munka egy jóval ismertebb és jelentősebb tudós nevéhez köthető: a magyarországi zoológia, elsősorban az ornitológia és az őslénytan legjelesebb alakjai között számon tartott Petényi Salamon Jánosé, akinek a Teleki-könyvtárban csupán egy kisebb értekezése található meg,¹¹⁷ egy szóbeli előadás nyomtatott kiadása, amit a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók IV. Vándorgyűlésén mondott el. A Vándorgyűlés évtizedeken keresztül a hazai természettudományos élet egyik legfontosabb fórumának számított.¹¹⁸

Összegzés

A Teleki-gyűjtemény természettudományi részének feltérképezését a teljes állomány – pályázati keretek között megvalósult – rekonstrukciója tette lehetővé, amely magában foglalta az összes ún. régi könyv darabról darabra történő áttekin-

¹¹² *Oktatás a marha dögnök megelőzéséről és orvoslásáról*, Buda, Magyar Királyi Univerzitas, 1816.

¹¹³ *Baromorvos könyv*, Bécs, 1814.

¹¹⁴ *Méhész könyvetske*, Kolozsvár, 1763.

¹¹⁵ Új méhészt, vagy-is a méheknek magyar hazánkhoz alkalmaztatott gondviselése, Pozsony, Weber Simon Péter, 1810.

¹¹⁶ *Nachricht von den nach Bontzhida in Siebenbürgen gekommenen Zugheuschrecken, ihrem Aufenthalte daselbst und ihrer Ausrottung, nebst einigen die Naturgeschichte derselben betreffenden Bemerkungen*, Pozsony, Anton Löwe, 1782.

¹¹⁷ *Pár szó az emlősökről általában és a magyarhoniakról különösen, melyet a magyar természetvizsgálók és orvosok Temesvárott tartott IV-ik nagygyűlése alkalmával nyárutó 11-én az állattani szakülésben, 12-én pedig az utolsó közgyűlésben mondott Petényi Salamon János*, Pest, Trattner-Károlyi, 1844.

¹¹⁸ http://real-eod.mtak.hu/view/series/Magyar_orvosok_=E9s_term=E9szetvizsg=E11=F3k_nagy-gy==01711=E9seinek_munk=E1latai.html

tését, valamint a Telekiek könyvtáráról rendelkezésre álló kéziratos katalógusok vizsgálatát, aminek eredményeként azonosítani lehetett a mintegy harmincezer kötetből álló bibliotékát. Ennek eredményeként vált lehetővé a magyar és külföldi vonatkozású természettudományos kiadványoknak a korábnál pontosabb elkülönítése mind a tényleges alapító állományt, mind a könyvtár összeállítását elkezdő Teleki József gyűjteményét tekintve, mint az a függelékben szereplő listákból látható.

Utóbbinak körülbelül ezerhétszáz műből álló bibliotékája volt Pesten, amelyek közül 107 foglalkozik természettudománnyal; ezeknek pedig mintegy a fele (51) tárgy a botanikával és a zoológiával kapcsolatba hozható témákat. Vannak köztük nagyívű, több kötetből álló leírások, metszetekkel illusztrált, díszes kiadványok és gazdasági jellegű értekezések is, de mindegyik külföldi szerzőktől származik és idegen nyelven íródott. A magyarországi botanika és zoológia történetéhez csak annyiban van közük, hogy miután elérhetővé váltak a szélesebb közönség számára, elősegítették a hazai tudósok tájékozódását.

Az 1826-ban felajánlott alapító állomány természettudományos része csak számában, de nem arányában jelent növekedést a koronaőr József gyűjteményének állapotához képest, sőt, inkább csökkenés tapasztalható, amennyiben a teljes gyűjtemény nagyjából három százaléka tartozott ide; köztük a régi szakrendes nyilvántartás szerint 87 növénytani és 142 állattani kötet volt megtalálható; ezekből 65 olyan művet lehet kiválogatni, amelyek valamilyen módon magyar vonatkozásúak. Csekély számuk ellenére mindazonáltal nagy változatosságot mutatnak ezek a könyvek, ugyanúgy megtalálhatóak közöttük hosszú leíró monográfiák, mint eseti tanulmányok vagy gondosan elkészített metszetekkel díszített nyomtatványok. Némelyik azért érdemel figyelmet, mert tartalma vagy magyar nyelvűsége miatt úttörőnek számít a hazai flóra és fauna kutatástörténetében, míg másokat külföldi szerzők írtak, akik magyarországi tapasztalataik és vizsgálódásaik eredményeit a publikálásuk révén nemzetközileg is ismertté tették.

A Magyar Tudományos Akadémia elsősorban a magyar nyelv ápolására, fejlesztésére jött létre, így működésének kezdetén a természettudományok művelése nem számított elsődleges szempontnak. Hasonló volt a helyzet az intézmény könyvtárával is, amely a Teleki család három generációjának tudományos érdeklődését tükrözte, ez pedig főleg filozófiai, államigazgatási, nyelvészeti és történettudományi témákra terjedt ki. A Telekiek a könyvtár alapítása idején nem voltak képzett botanikusok vagy zoológusok, természettudományos műveltségük azonban a kor színvonalán bőven elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy felismerjék ezen diszciplínák jelentőségét, és ha más területekhez képest csekélyebb számban is, de jó érzékkel ki tudjanak választani a könyvtáruk számára fontosnak mondható műveket.

Teleki (I.) József növény- és állattani könyveinek listája

- BOŠKOVIĆ, Ruder Josip, *Philosophiae naturalis theoria redacta ad unicum legem virium in natura existentium*, Bécs, Kaliwoda, 1759.
- BONNET, Karl, *Betrachtungen über die Natur*, Lipcse, Junius, 1772.
- BOURGUET, Louis, *Lettres philosophiques sur la formation des sels et des crystaux et sur la génération et le mechanisme organique des plantes et des animaux*, Amszterdam, l'Honore, 1729.
- BUFFON, Georges-Louis Leclerc, *Naturgeschichte der Vögel*, Berlin, Pauli, 1772–1777.
- BUFFON, Georges-Louis Leclerc, *Allgemeine Naturgeschichte*, Troppau, 1785.
- BUFFON, Georges-Louis Leclerc, *Naturgeschichte der vierfüssigen Thiere*, Troppau, 1785–1786.
- CAIUS, Ioannes Britannus, *De canibus Britannicis, lib. 1., De rariorura animalium et stirpium historia, lib. 1. De libris propriis, lib. 1. De pronunciatione Graecae et Latinae linguae ... libellus*, London, Davis, 1729.
- DECKER, Johann Matthias, *Naturgeschichte aus den besten Schriftstellern mit Merianischen und neuen Kupfern*, Heilbronn, Eckebrechtische, 1774.
- DRAAKESTEIN, Henricus van Rhede van, *Hortus indicus Malabaricus*, Amszterdam, van Dyck, 1678.
- ERNSTING, Arthur Conrad, *Historische und physikalische Beschreibung der Geschlechter der Pflanzen, welcher Hrn. Linnäus systematisches Verzeichnis von den Geschlechtern der Pflanzen beigefüget worden*, Lemgo, Meyer, 1762.
- FURBER, Robert, *The flower-Garden display'd: in above four hundred curious representations of the most beautiful flowers; regularly dispos'd in the respective months of their blossom, curiously engrav'd on copper-plates from the designs of Mr. Furber; and others, and coloured to the life: to which is added, a flower-garden for gentlemen and ladies: as it is now practised by Sir Thomas More, Bart*, London, Montagu, 1734.
- GERMERSHAUSEN, Christian Friedrich, *Das Ganze der Schafzucht aus Beurtheilung u. Berichtigung älterer u. neuerer Theorie*, Lipcse, Junius, 1789–1790.
- GROTJAN, Johann August, *Physikalische Winter-Belustigung mit Hyacinthen, Jonquillen, Tazzeten, Tullipanen, Nelken und Levcojen*, Nordhausen, Grosz, 1751.
- GUYOT, Edme Gilles, *Forst-Handbuch*, Nürnberg, Schwarzkopf, 1771.
- HASTFER, Friedrich Wilhelm, *Ausführlicher Unterricht von der Zucht und Wartung der besten Art von Schafen*, Lipcse, Heinsius, 1785.
- HENNE, Samuel David Ludwig, *Anweisung wie man eine Baumschule von Obstbäumen im grossen Anlegen und gehörig Unterhalten solle*, Halle, Hendel, 1773.
- KLOBB, Heinrich Eduard, *Abhandlung von den Hauptkrankheiten und Verhalten der Schaaf*, Regensburg, Montag, 1790.
- KRAFT, Johann, *Pomona Austriaca*, s. 1., s. a.
- LANGGUTH, Georg August, *Neuer Schauplatz der Natur*, Frankfurt – Lipcse, 1772.

- LINNÉ, Carl von, *Des Ritters Carl von Linné ..., Vollständiges Pflanzensystem nach der dreyzehnten lateinischen Ausgabe und nach Anleitung des holländischen outtuynischen Werks übersetzt und mit einer ausführlichen Erklärung ausgefertigt*, Nürnberg, Raspe, 1777–1783.
- LOSSIUS, Friedrich David, *Die beste und natürlichste Behandlung der Schaafe dieselben vor allerlei böartigen Zufällen zu verwahren und die Schäfereien in Aufnahme zu bringen*, Lipcse, Böhme, 1791.
- MARTINI, Friedrich Heinrich Wilhelm, *Allgemeine Geschichte der Natur in alphabetischer Ordnung mit vielen Kupfern nach Bomarischer Einrichtung*, Berlin, Pauli, 1774–1778.
- MAUPIN, *Die Kunst Wein zu machen*, Bécs, Kurzböck, 1779.
- MILLER, Philipp, *Allgemeines Gärtner-Lexicon das ist ausführliche Beschreibung der Geschlechter und Gattungen aller und jeder Pflanzen nach dem neuesten Lehrgebäude des Ritters Linne eingerichtet worinnen zugleich eine Erklärung aller Botanischen Kunstwörter ... enthalten ist*, Nürnberg: Lochner, 1769–1776.
- MONCEAU, Henri-Louis Duhamel du, *Traité de la culture des Terres suivant les principes de M. Tull Anglois*, Párizs, Guerin, 1753–1761.
- NEEDHAM, John Turberville, *Nouvelles observations microscopiques, avec des découvertes intéressantes sur la composition et la décomposition des corps organisés*, Párizs, Ganeau, 1750.
- OEDER, Georg Christian, *Abbildungen von Pflanzen zu dem Werke Flora Danica*, Kopenhága, Möller, 1761–1763.
- QUINTINIE, Jean de la, *Instruction pour les jardins fruitiers et potagers*, Párizs, La Compaigne de Libraires, 1730.
- RÉAUMUR, René Antoine Ferchault de, *Art de faire éclore et d'élever en toute saison des oiseaux domestiques de toutes especes, soit par le moyen de la chaleur du fumier, soit par le moyen de celle du feu ordinaire*, Párizs, L'Imprimerie Royale, 1749.
- RUMPF, Georg Eberhard, *Herbarium Amboinense, plurimas complectens arbores, frutices, herbas, plantas terrestres et aquaticas quae in Amboina, et adiacentibus reperiuntur insulis adcuratissime descriptas iuxta earum formas, cum diversis denominationibus, cultura, usu, ac virtutibus*, Amszterdam, Changuion – Catuffe – Uytwerf, 1741.
- La SALLE de l'Etang, Simon Philibert, *Manuel d'agriculture pour le laboureur, pour le propriétaire, et pour le gouvernement: contenant les vrais & seuls moyens de faire prospérer l'agriculture, tant en France que dans tous les autres états où l'on cultive*, Párizs, Lottin l'Ainé, Dessain Junior, 1764.
- SIND, J. B. von, *Gründlicher Unterricht von der Pferdezucht*, Frankfurt – Lipcse, Brönnner, 1769.
- SNORRONIUS, Johannes, *Tractatus historico-physicus de agricultura Islandorum*, Kopenhága: Lillie, 1757.

- TABERNAEMONTANUS, Jacob Theodor, *Neu Vollkommen Kräuter-Buch, mit schönen und künstlichen Figuren, aller Gewächts der Bäumen, Stauden und Kräutern*, Bázel, Thurneysen, 1752.
- TREW, Christoph Jacob, *Plantae selectae quarum imagines ad exemplaria naturalia Londini in hortis curiosorum nutrita manu artificiosa doctaque pinxit Georgius Dionysius Ehret germanus occasione haud vulgari collegit nominibus propriis notisque subinde illustravit et publico usvi dicavit Christoph. Iacobus Trew medicus Norimbergensis in aes incidit et vivis coloribus repraesentavit Ioannes Iacobus Haid pictor et chalcographus Augustanus*, s. l., 1750–1755.
- WALPOLE, Horace, *Progrès de l'art des Jardins*, Lausanne, Mourer, 1788.
- WOLFF, Christian, *Allerhand nützliche Versuche, dadurch zu genauer Erkänntnis der Natur und Kunst der Weg gebähnet wird, denen Liebhabern der Wahrheit mitgetheilet*, Halle, Renger, 1727.
- Abhandlung vom Pottaschsieden, und Versuche zu Bestimmung des wahren Gehalts verschiedener Baum- und Holzarten ... an Pottasche*, Drezda, Walther, 1771.
- L'art de former les jardins modernes, ou l'art des jardins anglois: a quoi le traducteur a ajouté un Discours préliminaire sur l'origine de l'art, des Notes sur le texte, et une Description détaillée des Jardins de Stowe, accompagnée du Plan*, Párizs, Jombert, 1771.
- Declinationes hortorum*, s. l., s. a.
- L'école du jardin potager*, Párizs, Boudet – Leprieur, 1770.
- Hinlängliche Anleitung zur Seidenzucht und zuverlässige Anweisung*, Ulm, Bartholomäi, 1767.
- Histoire naturelle du cacao et du sucre divisée en deux traitez, qui contiennent plusieurs faits nouveaux, et beaucoup d'observations également curieuses et utiles*, Amszterdam, Strik, 1720.
- Jardinier portatif ou la culture des quatre classes de jardins*, Rouen, Dumemil, 1781.
- Die Kunst sich geschwinde durch den Ackerbau zu bereichern: alles durch Erfahrungen bewiesen*, Augsburg, Stage, 1763.
- Mélanges intéressans et curieux ou abrégé d'histoire naturelle, morale, civile et politique de l'Asie, l'Afrique, l'Amérique et des Terres Polaires*, Párizs, 1763.
- Nürnbergische Hesperides, oder gründliche Beschreibung der edlen Citronat-, Citronen- und Pomerantzen-Früchte, wie solche in selbiger und benachbarten Gegend recht mögen eingesetzt, gewartet, erhalten und fortgebracht werden*, Nürnberg, Endter, 1708.
- Sur la formation des Jardins*, Párizs, Dorez, 1775.
- Traité sur la manière de planter, d'élever et de cultiver la Vigne*, Yverdon, 1768.
- Versuch einer Anweisung zur Anlegung, Verbesserung und Nutzung der Wildbahnen sowohl im Freyen als in Thiergärten*, Berlin – Stettin, Pauli, 1779.
- Wohlbewährte Fischgeheimnisse oder, Deutlichen Unterricht der grossen Nutzbarkeit der Fischerey*, Nürnberg, Bauer, 1758.

*Magyar vonatkozású botanikai és zoológiai művek
az Akadémiai Könyvtár alapító állományában*

- APÁCZAI Csere János, *Magyar encyclopaedia*, Utrecht, 1653.
- BARTOSSÁGH József, *Beobachtungen und Erfahrungen über den Götterbaum*, Pest, Gyurián – Bagó, 1841.
- BÉL Mátyás, *Hungariae antiquae et novae prodromus*, Nürnberg, Monath, 1723.
- BÉL Mátyás, *Adparatus ad historiam Hungariae, sive collectio miscella, monumentorum ineditorum partim, partim editorum, sed fugientium*, Pozsony, Royer, 1735.
- BENKŐ Ferenc, *Magyar minerologia, az az a' kövek's értzek tudománya*, Kolozsvár, Református Kollégium, 1786.
- BENKŐ József, *Transsilvania sive magnus Transsilvaniae Principatus olim Dacia Mediterranea-dictus orbi nondum satis cognitus nunc multifariam, at strictim illustratus*, Bécs, Kurzböck, 1778.
- BORN Ignác, *Briefe über mineralogische Gegenstände, auf seiner Reise durch das Temeswarer Bannat, Siebenbürgen, Ober- und Nieder-Hungarn an den Herausgeber derselben, Johann Jacob Ferber geschrieben*, Frankfurt – Lipcse, 1774.
- BORN Ignác, *Testacea Musei Caesarei Vindobonensis, quae jussu Mariae Theresiae Augustae disposuit et descripsit Ignatius a Born*, Bécs, Kraus, 1780.
- BORN Ignác, *Catalogue méthodique et raisonné de la collection des fossiles de Mlle Éléonore de Raab*, Bécs, Degen, 1790.
- BRUZ László, *Dissertatio inauguralis de gramine mannae, sive festuca fluitante*, Bécs, Trattner, 1775.
- BRÜCKMANN, Franz Ernst, *Specimen posterius botanico-medicum exhibens arbo-rem Limbowę Drewo, eiusque oleum Limbowi Oley dictum*, Braunschweig, 1727.
- CSAPÓ József, *Új füves és virágos magyar kert, mellyben mindenik fűnek és virágnak neve, neme, ábrázatja, természete és ezekhez képest külömbféle hasznai értelmessen megjegyeztettek*, Pozsony, Landerer, 1775.
- CSEKONICS József, *Praktische Grundsätze die Pferde- und Zucht betreffend*, Pest, 1817.
- CSIBA Mihály István, *Dissertatio historico-physica de montibus Hungariae*, Nagyszombat, Typis Academicis, 1714.
- Miskolczi CSUJAK Gáspár, *Egy Jeles Vad-Kert*, Kolozsvár, 1769.
- l'ECLUSE, Charles de, *Caroli Clusii Atrebatensis Rariorum aliquot stirpium, per Pannoniam, Austriam & vicinas quasdam provincias observatarum historia, quatuor libris expressa*, Antwerpen, Plantin, 1583.
- l'ECLUSE, Charles de, *Stirpium nomenclator Pannonicus*, Antwerpen, Plantin, 1584.
- DIÓSZEGI Sámuel és FAZEKAS Mihály, *Magyar fűvész könyv, melly a' két magyar hazában található növényeknek megismerésére vezet a' Linné, alkotmánya szerént*, Debrecen, Csáthy, 1807.
- DIÓSZEGI Sámuel, *Orvosi Fűvész Könyv, mint a' Magyar Fűvész Könyv praktika része*, Debrecen, Csáthy, 1813.

- ÉDER Xavér Ferenc, *Descriptio provinciae Moxitarum in regno Peruano quam e scriptis posthumis Franz Xav. Eder e Soc. Jesu annis XV. sacri apud eosdem curionis digessit, expolivit, et adnotatiunculis illustravit abb. et consil. reg. Mako*, Buda, Typis Universitatis, 1791.
- FICHTEL János, *Beytrag zur Mineralgeschichte von Siebenbürgen*, Nürnberg, Verlag der Raspischen Buchhandlung, 1780.
- FICHTEL János, *Mineralogische Bemerkungen von den Karpathen*, Bécs, Kurzbeck, 1791.
- FICHTEL János, *Testacea microscopica aliaque minuta ex generibus Argonauta et Nautilus = Microscopische und andere kleine Schalthiere aus den Geschlechtern Argonaute und Schiffer*, Bécs, Comesina, 1803.
- FRIDVALSZKY János, *Mineralogia magni principatus Transsylvaniae*, Kolozsvár, Typis Academicis Societatis Iesu, 1767.
- GÁTI István, *A természet históriája*, Máramarossziget, 1792.
- GROSSINGER János, *Universa Historia Physica regni Hungariae secundum tria regna naturae digesta*, Pozsony, Weber, 1793–1797.
- HANDLERLA György, *Uj méhész, vagy-is a méheknek magyar hazánkhoz alkalmaztatott gondviselése*, Pozsony, Weber, 1810.
- HOFFMANNSEGG, Johann Centurius von, *Reise des Grafen von Hofmannsegg in einige Gegenden von Ungarn bis an die türkische Gränze, Ein Auszug aus einer Sammlung von original Briefen*, Görlitz, Anton, 1800.
- JACQUIN, Nicolas Joseph, *Miscellanea Austriaca ad Botanicam, Chemiam, et historiam naturalem spectantia*, Bécs, Krausiana, 1778–1781.
- KERESZTURI József és REIFF Jakab és TICHY István, *Tentamen ex regno animali quod in regia universitate Budensi anno 1779 subibunt*, Buda, Typis Regiae Universitatis, 1779.
- KITAIBEL Pál, *Francisci Comitis Waldstein et Pauli Kitaibel descriptiones et icones plantarum rariorum Hungariae*, Bécs, Schmidt, 1802–1808.
- KLEIN Mihály, *Sammlung der merkwürdigsten Naturseltenheiten des Königreiches Ungarn*, Pozsony – Lipcse, Löwe, 1778.
- LIPPAY János, *A Pisoni kert*, Győr, Streibig, 1753.
- MARSIGLI, Luigi Ferdinando, *La Hongrie et le Danube*, Hága, La Compagnie, 1741.
- MÁTYUS István, *Ó és új diaetetica az az, Az életnek és egészségnek fenn-tartására és gyámolgatására Istentől adattatott nevezetesebb természeti eszközöknek a szerint való elé-számlázása a mint azokra reá kaptak, és eleitől fogva min ez ideig magok károkra vagy hasznokra vélek éltek az emberek*, Pozsony, Landerer, 1787–1792.
- MÉLIUSZ Juhász Péter: *Herbarium, Az faknac fiveknec nevekroel, természetekroel, és hasznairól*, Kolozsvár, Heltai, 1578.
- MITTERPACHER Lajos, *Elementa rei rusticae in usum academicorum regni Hungariae*, Buda, Typis Regiae Universitatis, 1777–1779.
- MITTERPACHER Lajos és PILLER Mátyás, *Iter per Poseganam Sclavoniae provinciam mensibus Junio, et Julio Anno 1782*, Buda, Typis Regiae Universitatis, 1783.

- MITTERPACHER Lajos, *Elementi d'agricoltura*, Milánó, Nell Imperial Monistero di s. Ambrogio Maggiore, 1784.
- MITTERPACHER Lajos, *Physikalische Erdbeschreibung*, Bécs, Wappler, 1789.
- MOLNÁR János, *Phytologicon, complexum historiam naturalem vegetabilium*, Buda, Typis Regiae Universitatis, 1780.
- ÖSTERREICHER MANES József, *Analyses aquarum Budensium, praemissa methodo Cl. Prof. Winterl. quas pro Dissertatione Inaugurali ad obtinendam Doctoratus Lauream Annuente Inclyla Facultate Medica Universitatis Budensis Publicae Disquisitione exponit in Palatio die XVII. Augusti Anni 1781*, Óbuda, Graeffer, é. n.
- PÁPAI PÁRIZ Ferenc, *Pax corporis, az az: az emberi testnek belső nyavalyáinak okairól, fészkeiről, s' azoknak orvoslásának módgyáról való tracta*, Lócse, Brewer, 1692.
- PÁPAI PÁRIZ Ferenc, *Pax corporis, az az: az emberi testnek belső nyavalyáinak okairól, fészkeiről, s' azoknak orvoslásának módgyáról való tracta*, Kolozsvár, Academia, 1747.
- PETÉNYI Salamon János, Pár szó az emlősökről általában és a magyarhonaikról különösen, mellyet a magyar természetvizsgálók és orvosok Temesvárott tartott IV-ik nagygyűlése alkalmával nyárutó 11-én az állattani szakülésben, 12-én pedig az utolsó közgyűlésben mondott Petényi Salamon János, Pest, Trattner-Károlyi, 1844.
- PETHE Ferenc, *Pallérozott mezei gazdaság*, I, Sopron, Szűz, 1805.
- PETHE Ferenc, *Baromvros könyv*, Bécs, 1814.
- PETHE Ferenc, *Természet-történet és mesterségtudomány a tanítók és tanulók szükségekre s az ebben gyönyörködők hasznokra*, Bécs, Nemzeti Gazda Hivatal, 1815.
- PETHE Ferenc, *Időpróféta vagy időváltozást jövendőlkő pókok*, Pest, Trattner, 1816.
- ROSKOSCHNIK János, *Nachricht von den nach Bontzhida in Siebenbürgen gekommenen Zugheuschrecken, ihrem Aufenthalte daselbst und ihrer Ausrottung, nebst einigen die Naturgeschichte derselben betreffenden Bemerkungen*, Pozsony, Löwe, 1782.
- SCOPOLI, Giovanni Antonio, *Einleitung zur Kenntniss und Gebrauch der Fossilien*, Riga – Mietau, Hartknoch, 1769.
- Szentmiklósi SEBEŐK Sándor, *Dissertatio inauguralis medico-botanica de Tataria Hungarica*, Bécs, Schmidt, 1779.
- SEVERINI János, *Tentamen zoologiae Hungaricae*, Pozsony, Patzko, 1779.
- SZENTGYÖRGYI József, *Legnevezetesebb természeti dolgok esmérete* (I), Debrecen, 1803.
- SZENTIVÁNYI Márton, *Curiosiora et selectiora variarum scientiarum miscellanea*, Nagyszombat, Typis Academicis, 1702.
- SZIGETI Gyula, *Méhész könyvetske*, Kolozsvár, 1763.
- TESSEDIK Sámuel, *A' paraszt ember Magyar Országban*, Pécs, Engel, 1786.

- TOLNAY Sándor, *A lovak külső szép, vagy rút termetek s hibái meg-esméréséről, és azoknak belső, s külső betegségek orvoslásáról*, Buda, Magyar Királyi Univerzítás, 1816.
- TOLNAY Sándor, *Oktatás a marha dögnök megelőzéséről és orvoslásáról*, Buda, Magyar Királyi Univerzítás, 1816.
- TORKOS Justus János, *Schediasma de Thermsi Pösthensibus*, Pozsony, Royer, 1745.
- TORKOS Justus János, *Thermae Almasienses quod earum situm aspectum contenta virtutes et proprietates jussu excelsae camerae regiae Hungaricae*, Pozsony, Royer, 1746.
- TORKOS Justus János, *Sal minerale alcalicum nativum Pannonicum et ex eodem parata remedia liquor polychrestus alcalicus et sal polychrestum alcalicum muncupata desiderio et voluntati multorum satisfactorius candido calamo explicat*, Pozsony, Landerer, 1763.
- TORKOS Justus János, *Bericht von der königlichen des Königreichs Hungarn Frey-Stadt Pressburg Lage, Wässern und Lufft*, Pozsony, Landerer, 1764.
- TURÓCZY László, *Ungaria suis cum regibus compendio data*, Nagyszombat, Typis Academicis, 1729.
- TURÓCZY László, *Ungaria suis cum regibus compendio data*, Nagyszombat, Typis Academicis, 1768.

SALLAI, ÁGNES – SZABÓ, ÁDÁM

Les ouvrages botaniques et zoologiques de la collection Teleki de l'Académie Hongroise des Sciences

L'objectif de notre étude est la présentation des ouvrages conservés, depuis sa fondation (en 1826), à la Bibliothèque de l'Académie Hongroise des Sciences (MTA KIK), ayant joué un rôle dans l'histoire de la botanique et de la zoologie en Hongrie, soit par leur contenu portant sur la flore et la faune du pays, soit par leur langue, soit par les liens de leurs auteurs avec la Hongrie. Le stock de livres en question a été offert, au nom de la famille très illustre des Teleki, à l'Académie fondée un an auparavant, par Joseph Teleki. L'examen minutieux de la collection a été longtemps empêché par les événements qui avaient lieu dans les premières décennies de l'histoire de la Bibliothèque. Nous avons pu terminer notre étude en profitant de l'exploration systématique de la collection (grâce à la bourse de jeunesse accordée par l'Etat hongrois). L'occasion a été le 1er colloque consacré à l'histoire de la science de la Société Hongroise de Biologie – nous y avons présenté une affiche intitulée *les Teleki au service de la science*.

Keywords: 19th century, library history, bibliography, Teleki family, botany, zoology, natural history.